

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Psichologijos institutas

Ugnė Sungailaitė

Teisės psichologijos studijų programa

Magistro baigiamasis darbas

**Jaunų suaugusiųjų veido emocijų atpažinimas kaip nepalankių vaikystės
patirčių ir asocialaus elgesio ryši medijuojantis veiksnys**

Darbo vadovė: dr. Ksenija Čiunichina

Vilnius 2024

TURINYS

SANTRAUKA	3
SUMMARY	4
SVARBIAUSIOS SĄVOKOS.....	5
PRATARMĖ	6
1. ĮVADAS.....	8
1.1. Asocialaus elgesio samprata	8
1.2. Nepalankių vaikystės patirčių samprata.....	10
1.3. Emocijų atpažinimo teoriniai aspektai.....	11
1.4. Nepalankių vaikystės patirčių ir gebėjimo atpažinti emocijas ryšys	13
1.5. Emocijų atpažinimo ryšys su asocialiu elgesiu.....	14
2. TYRIMO METODIKA	17
2.1. Tyrimo dalyviai	17
2.2. Tyrimo instrumentai.....	18
2.3. Tyrimo eiga	19
2.4. Duomenų analizė	20
3. TYRIMO REZULTATAI	21
3.1. Nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo skirtumai tarp vyrų ir moterų	21
3.2. Sąsajos tarp nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo.....	22
3.3. Emocijų atpažinimo reikšmė nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio ryšiui	22
4. REZULTATŲ APTARIMAS	26
4.1. Nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo skirtumai tarp vyrų ir moterų	26
4.2. Sąsajos tarp nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo.....	27
4.3. Emocijų atpažinimo reikšmė nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio ryšiui	29
4.4. Tyrimo ribotumai ir rekomendacijos ateities tyrimams	31
IŠVADOS	33
LITERATŪRA	35
PRIEDAI	41

SANTRAUKA

Šio tyrimo tikslas buvo išanalizuoti trauminės patirties ir asocialaus elgesio ryšį bei įvertinti emocijų atpažinimo iš veido išraiškų reikšmę siekiant jį paaiškinti jaunų suaugusiųjų imtyje. Tyrime dalyvavo 205 18-30 metų amžiaus jaunų suaugusiųjų, iš kurių – 166 moterys ir 39 vyrai. Didžioji dalis tyrimo dalyvių pažymėjo, kad jų tautybė yra lietuvių, pagal išsilavinimą – dauguma respondentų buvo tie, kurie studijuoja universitete arba jau įgijo aukštąjį universitetinį išsilavinimą, o pagal šeimyninę padėtį – nevedę/netekėjusios ir neturintys vaikų. Nepalankios vaikystės patirtys buvo vertinamos VPK klausimynu, asocialius elgesys – STAB klausimynu, o veido emocijų atpažinimui buvo pasitelktas KDEF stimulų rinkinys. Tyrimo rezultatai atskleidė statistiškai reikšmingus vyrų ir moterų skirtumus vertinant jų nepalankias vaikystės patirtis, asocialų elgesį ir veido emocijų atpažinimą. Šiame tyrime nepalankios vaikystės patirtys statistiškai reikšmingai teigiamai koreliuoja su asocialiu elgesiu bei visais jo tipais ir neigiamai – su skirtingų emocijų atpažinimu. Taip pat neigiamos sąsajos buvo rastos tarp tam tikrų emocijų atpažinimo ir asocialaus elgesio. Mediacinės analizės rezultatai parodė, kad emocijų atpažinimas gali iš dalies paaiškinti ryšį tarp nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio.

SUMMARY

The aim of this study was to explain the link between adverse childhood experiences and antisocial behavior in young adulthood by disclosing the role of facial emotion recognition in this relationship. 205 young adults aged 18-30 participated in the study, 166 of them were women and 39 – men. Most of the participants were Lithuanian university students and university graduates that were not married and had no children. Adverse childhood experiences were measured by VPK, antisocial behavior was evaluated by STAB and KDEF stimulus set was used to measure facial emotion recognition. The results suggest statistically significant differences comparing adverse childhood experiences, antisocial behavior and facial emotion recognition between males and females. In this study, adverse childhood experiences showed a statistically significant positive relationship with antisocial behavior and all its types, negative correlations were found with the ability to recognize different emotions. Significant negative links were also detected between the recognition of certain emotions and antisocial behavior. The results of the mediation analysis showed that facial emotion recognition can partially explain the relationship between adverse childhood experiences and antisocial behavior.

SVARBIAUSIOS SĄVOKOS

Nepalankios vaikystės patirtys (angl. *adverse childhood experiences*) – trauminiai išgyvenimai, kurie gali apimti seksualinį, fizinį bei emocinį smurtą arba emocinį ir fizinį apleistumą, taip pat nepalankias šeimynines sąlygas, kuriomis gyveno nepilnametis asmuo (Gomis-Pomares & Villanueva, 2020).

Asocialus elgesys (angl. *antisocial behavior*) – elgesys, susidedantis iš daug skirtingų žmogaus veiksmų, kurie pasižymi tuo, jog neatitinka bendrai priimtų socialinių normų ir žeidžia kitų žmonių asmenines ir turtines teises (Burt, 2009).

Veido emocijų atpažinimas (angl. *facial emotion recognition*) – kognityvinis procesas, kurio metu asmuo identifikuoja ir kategorizuoja emocijas pagal stebimas veido išraiškas (Ekman & Rosenberg, 1997).

PRATARMĖ

Literatūra rodo, kad tarp trauminių arba, kitaip, nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio vėlesniuose amžiaus etapuose egzistuoja reikšmingas ir tvirtas ryšys (Widom, 1989; Teicher & Samson, 2016). Visgi dauguma autorių, kurie analizuoja asocialų elgesį, didesnę dėmesį skiria paaugliams arba vaikams, o asocialaus elgesio apibrėžimas tuomet yra pakeičiamas į tokius, kaip delinkventinis arba deviantinis elgesys. Jaunų suaugusiųjų amžiaus tarpsnis šiame tyrimų lauke lieka, palyginus, gana dar nedaug tyrinėtas. Reikia pabrėžti, kad šis gyvenimo etapas yra itin svarbus kiekvieno žmogaus gyvenime, nes jį galime laikyti pereinamuoju laikotarpiu iš tik pasibaigusios paauglystės į suaugusiojo žmogaus amžių, kai jaunuoliui reikia tapti savarankiškam, svarbiausi jam tampa savęs atradimas ir realizavimas įvairiose skirtingose gyvenimo sferose, romantiniai santykiai, socialinio rato sukūrimas bei stabilumo ieškojimas (Arnett, 2015). Šie nauji iššūkiai gali pareikalauti jau nuo ankstyvos vaikystės suformuotų gebėjimų pritaipyti greitai kintančiame pasaulyje ir mus supančioje visuomenėje, todėl galime teigti, jog vaikystės patyrimai šiame kontekste yra be galo svarbūs. Tokios nepalankios vaikystės patirtys, kaip smurtas prieš mažametį, ne tik sutrikdo jo saugumo jausmą, tačiau gali ir smarkiai paveikti jo vystymąsi (Dvir et al., 2014), jau nekalbant apie faktą, kad nepalankios vaikystės patirtys yra reikšmingi asocialaus elgesio vėlesniuose amžiaus tarpsniuose prediktoriai (Widom, 1989; Teicher & Samson, 2016).

Nėra tvirto ir vieningo susitarimo, iki kokio amžiaus individai dar patenka į jauno suaugusiojo amžiaus tarpsnį, tačiau derėtų atsižvelgti į tai, jog gyvenimo tempas, žmogaus galimybės ir aspiracijos yra smarkiai pakitusios: jauni asmenys taip nebeskuba kurti savo šeimų, ieškodami jiems tinkamo sutuoktinio bei susilaukdami atžalų. Savų namų statymas/įsigijimas ar įsitvirtinimas vienoje darbo vietoje taip pat neretai jau nėra laikomi skubiais prioritetais, tik palikus tėvų namus. Dažnai dabar jauni žmonės pasirenka ilgiau mokytis mėgstamas sritis įvairiose edukacinėse įstaigose, nebijo ir visai keisti studijų krypties bei išbandyti savo jėgas smarkiai besiskiriančiose sferose. Lygiai taip pat jaunimas dabar nebevengia ir leisti į ilgesnes jiems tinkamiausio darbo paieškas, taip siekiant surasti geriausią karjeros kelią ir susikurti kiek įmanoma geresnes gyvenimo sąlygas. Šitoks jaunų asmenų tam tikrų reikšmingų gyvenimo įvykių atitolinimas leidžia teigti, kad tapsmo suaugusiuoju amžiaus tarpsnio intervalas turėtų būti nuo 18 iki bent 30 metų, o tiksliau – iki tada, kai jauni žmonės pradeda kurti savo pačių šeimas ir jų gyvenimas patampa bent kiek stabilesnis (Arnett, 2015). Būtent todėl šiame darbe buvo pasirinkta pabandyti atskleisti šio amžiaus tarpsnio jaunuolių ypatumus.

Siekiant išanalizuoti nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio sąsajas, yra bandoma iširti ir įvardinti konkrečius tarpinius kintamuosius, pavyzdžiui, kaip medijuojantys veiksniai yra išskiriami skirtingi emocijų sutrikimai arba piknaudžiavimas psichokatyviosiomis medžiagomis (Armstrong & Kelly, 2008). Barkauskienė (ir kolegės) savo tyrime (2018) su minimalią priežiūrą

gaunančiais paaugliais nustatė, kad trauminės patirtys yra susijusios su mentalizacijos sutrikdymais, o pastarieji – su šių jaunuolių elgesio problemomis. Taip pat mentalizacijos sutrikdymai prognozuoja problematišką psichosocialinį funkcionavimą, kuris pasireiškia santykių su kitais sunkumais bei polinkiu į delinkventinį elgesį.

Šiame tyrime nepalankių vaikystės patirčių ryšys su asocialiu elgesiu tapsmo suaugusiuoju amžiuje bus nagrinėjamas per emocijų atpažinimą. Gebėjimas teisingai atpažinti ir interpretuoti emocines išraiškas yra esminis komponentas, kuris lemia sėkmingą komunikaciją ir bendrai – socialinę interakciją su kitu asmeniu. Čia itin didelę svarbą turi emocijų atpažinimas iš matomų veido išraiškų, kadangi jis pasitarnauja gebant empatiškai pažvelgti į kito žmogaus išgyvenimus ir apskritai geriau suprantant socialinę aplinką bei palaikant tarpasmeninius santykius (Eisenberg, 2000). Sunkumus šiose srityse gali patirti asmenys, kuriems teko susidurti su nepalankiomis vaikystės patirtimis, o tai savo ruožtu neretai lydi į įvairias socialinių gebėjimų bei emocijų reguliacijos problemas, pasireiškiančias asocialiu elgesiu (Pollak ir kt., 2000). Akivaizdu, kad emocijų atpažinimas gali tapti reikšmingas tarpinis kintamasis, kai kalbame apie nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio vėliau gyvenime ryšį.

Turint omenyje specifinius šio amžiaus etapo iššūkius, kurių sėkmingas įveikimas yra neapsakomai svarbus sėkmingo tolimesnio gyvenimo pamatų sukūrimui, šiuo darbu yra siekiama suteikti naudingų bei vertingų įžvalgų apie galimus asocialaus elgesio intervencijų būdus, kurie ne tik padėtų skirtingas vaikystės trauminės patirtis išgyvenusiems žmonėms sėkmingiau prisitaikyti visuomenėje, bet ir prisidėtų kuriant saugesnes bendruomenes ir mažinant nusikalstamo elgesio paplitimą.

1. ĮVADAS

1.1. Asocialaus elgesio samprata

Asocialaus elgesio sąvoką galime apibrėžti kaip elgesį, sudarytą iš daug skirtingų asmens veiksmų, kurie neatitinka visuotinai priimtų socialinių normų ir gali žėisti kitų žmonių asmenines ir turtines teises (Burt, 2009). Toks elgesys gali pasireikšti įvairiais skirtingais būdais, kaip, pavyzdžiui, melavimas, siekis įbauginti ar pagrasinti, kito žmogaus fizinis (arba kitoks) sužalojimas, vogimas ir panašiai. Dažnai toks elgesys būna baudžiamas remiantis šalyje priimtais įstatymais, kurie, beje, ir padeda mums suvokti visuomenėje nustatytas socialines normas. Žinoma, menkesni nusižėngimai gali likti ir nenubausti visai arba paprasčiausiai nepažeisti įstatymo, tačiau vistiek mums parodo žmogaus polinkį elgtis asocialiai (Burt & Donnellan, 2009). Asocialų elgesį galime atpažinti remdamiesi jau turima patirtimi ir suvokimu, koks kito veiksmas yra daugumai nepriimtinas, nemalonus ar paprasčiausiai nesąžiningas daugumos kitų žmonių atžvilgiu. Didžiulę įtaką šiuo klausimu daro šeimos patirtys ir joje keliamos vertybės (Acus, 2015). Autoriai, kurie kalba apie vaikų ir paauglių asocialų elgesį, dažnai šią sąvoką keičia tokiais terminais, kaip deviantinis ar delinkventinis elgesys (Umbrasienė & Narkauskaitė, 2010). Visgi analizuojant suaugusių asmenų elgesį, kuris nukrypsta nuo visuomenėje vyraujančių socialinių normų, literatūroje dažniau jis vieningai apibrėžiamas kaip asocialus elgesys.

Asocialų elgesį galima skirstyti į atvirą (angl. overt) arba užslėptą (angl. covert). Atviras asocialus elgesys yra daugiau pastebimas, jis gali pasireikšti fizine agresija bei konfrontacija, o užslėptas asocialus elgesys yra kiek sunkiau matomas, kadangi jis nepasižymi tiesiogine konfrontacija, kaip, tarkim, melavimas kitiems, kitų apkalbinėjimas, vagiliavimas ir kt. (Burt & Donnellan, 2010). Atviras asocialus elgesys daugiau pasižymi nepaklusnumu, o štai uždaras – įvairiais veiksmais, kurie gali būti slapti ir padėti išsisukti nuo gresiančių pasekmių prisiimti atsakomybę, jeigu šie taip ir lieka nepastebėti kitų (McEachern & Snyder, 2012).

Asocialus elgesys taip pat gali būti skirstomas į fizinę agresiją, taisyklių nesilaikymą ir socialinę agresiją – jie apibūdina skirtingo pobūdžio asocialų elgesį (Burt & Donnellan, 2009). Socialinė agresija pasireiškia tarpasmeninių santykių naudojimu, norint sukelti žalą aplinkiniams. Toks asocialaus elgesio tipas apima skirtingus žmogaus poelgius, kaip apkalbinėjimas, bandymas įtikinti grupę atsiriboti arba nuteikti prieš vieną konkretų žmogų, arba draugų „pasisavinimas“ iš kitų. Na, o socialinė agresija būna tiek atvira (pavyzdžiui, grasinimas, jog nutrauksi draugystes), tiek užslėpta (pavyzdžiui, gandų ir melo apie kitus platinimas). Žinoma, fizine agresija dažniausiai bandoma sukelti fizinę žalą arba išgąsdinti kitą akivaizdžiu antagonistiniu elgesiu. Toks agresyvumas yra atvira asocialaus elgesio forma, kuomet asmuo visai nebando, arba jam nesiseka, suvaldyti savo jaučiamo

pykčio. Na, o taisyklių laužymą, kaip ir minėjome anksčiau, galime priskirti prie užslėpto asocialaus elgesio, kai žmogus užsiima vagystėmis arba meluoja kitiems (Burt & Donnellan, 2009).

Taigi, asocialus elgesys gali pasireikšti labai skirtingai. Publikuota literatūra rodo, kad skirtingų tipų elgesio raiška nėra atsitiktinė, o greičiau yra labiau būdinga vienoms asmenų grupėms, nei kitoms. Žinoma, yra ir genetikos bei aplinkos veiksnių, kurie gali nulemti asmens polinkį į specifinio tipo asocialų elgesį, poveikio tyrimų (Burt, 2009; Coelho, Neves, & Caridade, 2020; Friedman et al., 2021). Literatūra, kurioje tiriami delinkventinio elgesio skirtumai tarp paauglystės amžiaus tarpsnyje esančių mergaičių ir berniukų, dažniausiai parodo, kad bendrai mergaitės pasižymi mažesniu asocialiu elgesiu, lyginant su vyriškosios lyties atsovais (Gorman-Smith & Loeber, 2005), o 2019 metais atlikto tyrimo metu (Jun et al., 2019), kuriame dalyvavo 18-29 metų amžiaus jaunuoliai, gauti rezultatai taip pat patvirtino, kad jaunos moterys mažiau pasižymi bendru asocialiu elgesiu, nei jauni vyrai. Visgi galima rasti ir kiek kitokius rezultatus rodančių tyrimų: pavyzdžiui, Ogilvie, Stewart ir Shum vykdyto tyrimo (2020) metu, analizuojant asocialaus elgesio pasireiškimą 17-22 metų amžiaus jaunų žmonių imtyje, esminių skirtumų tarp vyrų ir moterų rasta nebuvo. Svarbu paminėti, kad didesnę vyrų polinkį į fizinę agresiją (Crick & Zahn-Waxler, 2003; Burt & Donnellan, 2009; Tremblay & Cote, 2019), yra bandoma paaiškinti tuo, jog šie skirtumai tarp lyčių egzistuoja, nes moterys natūraliai yra fiziškai silpnesnės už vyrus, todėl dažniausiai visai nesirenka fiziškai agresyvių veiksmų arba, o kartais kaip svarbiausias veiksnys įvardijamas lyčių prigimties skirtumai, pasižymintys moterų natūraliu polinkiu į vaikų auginimą, priežiūrą bei tam reikalingą švelnumą ir vyrų natūralų polinkį į konkuravimą su kitais vyrais bei šeimos ir namų saugojimą (Tremblay & Cote, 2019).

Svarbu paminėti, kad asocialaus elgesio raiškos skirtumai tarp vyrų ir moterų grupių yra viena svarbiausių priežasčių, kodėl vertinant asocialų elgesį yra būtina matuoti ir socialinę agresiją pasižymintį elgesį – žinoma, kad moterys pasižymi mažesniu polinkiu į fizinę agresiją ir taisyklių laužymą, nei vyrai, tačiau dažnai rodo ne mažiau, o neretai ir daugiau, socialinės agresijos (Burt & Donnellan, 2009). Visai neatsižvelgiant į socialinę agresiją, galima padaryti didelių klaidų tiriant moterų asocialų elgesį apskritai (Crick & Zahn-Waxler, 2003). Manoma, kad tokios asocialaus elgesio tendencijos tarp vyrų ir moterų galimai egzistuoja dėl visuomenėje keliamų nevienodų elgesio reikalavimų skirtingų lyčių atstovams, todėl – kuo stipriau žmogus identifikuojasi su viena ar kita lytimi – tuo labiau tikėtina, jog elgsis taip, kaip manoma, kad turėtų elgtis jo lyties atstovas (Castro, Carbonell, & Anestis, 2012). Vis dėlto derėtų nepamiršti, kad šiuolaikinis pasaulis labai sparčiai keičiasi – vyrų ir moterų socialiniai vaidmenys jau nėra tokie tiksliai apibrėžti, todėl galime nuspėti, jog ateityje asocialaus elgesio ypatumai tarp lyčių irgi nebebus tokie žymūs. Būtent dėl šios priežasties tokio tipo tyrimai vis nepraranda savo aktualumo.

1.2. Nepalankių vaikystės patirčių samprata

Kalbant apie nepalankias vaikystės patirtis, pirmiausia galime aptarti traumos sąvoką, kadangi būtent šie terminai literatūroje neretai yra vartojami kaip sinonimai. Trauma yra apibrėžiama kaip įvykis, kuris išeina už žmogaus normalaus gyvenimo patyrimų ribų ir yra suprantama kaip iškilusi grėsmė gyvybei ar kūno bei psichikos integralumui (Pearlman & Saakvitne, 1995). Asmuo, susidūręs su nepalankiomis vaikystės patirtimis, tuo metu neretai jaučiasi taip, lyg jam nepavyks išlikti gyvam – šitoks intensyvus bejėgiškumo jausmas yra trauminės patirties skiriamasis požymis (Silberg, 2021). Literatūroje trauminės patirtys apibrėžiamos ir apibūdinamos kiek skirtingai, pavyzdžiui, galime rasti tokias sąvokas, kaip nepalankios vaikystės patirtys (angl. *adverse childhood experiences*), kai kalbama apie nepilnametystės sunkius išgyvenimus. Nepalankios vaikystės patirtys ir yra apibrėžiamos kaip trauminiai išgyvenimai, kurie gali apimti seksualinį, fizinį ir emocinį smurtą arba emocinį bei fizinį apleistumą, taip pat nepalankias šeimos sąlygas, kuriomis gyveno nepilnametis asmuo (Gomis-Pomares & Villanueva, 2020). Tokie išgyvenimai gali sukelti rimtus ilgalaikius padarinius žmogaus bendrai sveikatai ir gerovei (Boullier & Blair, 2018). Svarbu paminėti, kad trauminė patirtis vaikystėje gali sutrikdyti ir vaiko raidą, o toks sutrikdymas gali turėti ilgalaikių padarinių ir likusiam vaiko gyvenimui (Dvir, Ford, & Frazier, 2014; Gervinskaitė-Paulaitienė ir kt., 2017). Taigi, remdamiesi įvairia literatūra, galime teigti, jog trauminės patirtys vaikystėje gali neigiamai atsiliiepti įvairiose gyvenimo sferose tolimesniuose asmens amžiaus tarpsniuose, traumos sukelti žalingi padariniai asmenį gali lydėti visą likusį jo gyvenimą.

Į fizinį smurtą prieš nepilnametį, kai šis yra mušamas, stumdomas, stipriai sugriebiamas ir pan. (Felitti et al, 1998), įvairiose kultūrose ar net skirtingų kartų asmenų grupėse, gali būti žiūrima įvairiai, nes fizinės bausmės tėvai vis dar paskiria savo atžaloms bandydami juos sudrausminti. Visgi seksualinio smurto prieš vaiką naudojimas, kuriuo labai dažnai irgi sukeliama fiziniai sužalojiniai, šiuo atveju lieka mažai diskutuotinas, o ypač tada, kai jis patiriamas ankstyvuose amžiaus tarpsniuose ir iki dar prasidedant ankstyvai paauglystei. Seksualinis smurtas gali turėti daug įvairių formų (Johnson, 2004), tačiau, šiame tyrime jis yra vertinamas tik atsižvelgiant į lytinę sueitį ir seksualinio pobūdžio prisilietimus. O štai emocinis smurtas pasireiškia ne fizinių sužalojimų sukėlimu – ši smurto rūšis pasireiškia tada, kai vaiko tėvai, globėjai ar kiti artimi suaugę, kurie gyvena kartu su vaiku, jį įžeidinėja, keikia, bet kaip žemina ar elgiasi taip, jog vaikas jaudinasi, kad bus sužalotas fiziškai (Felitti et al., 1998). Bendrai, emocinis smurtas dažnai pasireiškia vaiko bauginimu bei žeminimu, nesukeliant jokio fizinio sužalojimo. O štai emocinis ir fizinis apleistumas kiek skiriasi nuo tik išvardintų smurto tipų, nes šiais atvejais vaikui žala yra sukeliama tėvų ar globėjų, galime sakyti, pasyviu elgesiu, kai, pirmuoju atveju – vaikas šeimoje nesijaučia mylimas, ypatingas ar svarbus, nesulaukia emocinio palaikymo, o fizinio apleistumo atveju – kai nėra patenkinami mažamečio

įvairūs fiziniai poreikiai, kaip, pavyzdžiui, valgio, (švarių) drabužių ar medicininės pagalbos parūpinimas, kai tai yra reikalinga (Felitti et al., 1998). Visos šios nepalankios vaikystės patirtys gali atrodyti kiek skirtingos, tačiau jos visos išeina už asmens normalaus gyvenimo patyrimo ribų ir smarkiai žaloja vaiką.

Kalbant apie trauminės patirties vaikystėje skirtumus tarp mergaičių ir berniukų, egzistuojanti literatūra mums rodo, kad tam tikri nepalankių vaikystės patirčių tipai yra dažnesni tarp moterų, nei vyriškosios lyties atstovų, ir atvirkščiai. Pavyzdžiui, mergaitės dažniau patiria emocinį ir seksualinį smurtą, o vyrai dažniau praneša išgyvenę fizinį smurtą (Jones, Pierce, & Hoffmann, 2023). Mlouki su kolegomis atlikę tyrimą (2024) su studentais teigė, jog jauni vyrai, statistiškai reikšmingai, daugiau nei moterys, patyrė fizinio smurto šeimoje ir įvairių nepalankių vaikystės patirčių už šeimos ribų, kaip bendraamžių agresija ir kt. Visgi dauguma autorių pabrėžia, kad įprastai bendri nepalankių vaikystės patirčių balai daug aukštesni būna pas moteris, nei vyrus (Leban & Gibson, 2020). Lyčių skirtumai egzistuoja ir literatūroje, kurioje kalbama apie nepalankių vaikystės patirčių poveikį vyrams ir moterims. Įvairūs tyrimai siūlo, kad moterims po šių patirčių dažniau pasireiškia psichologiniai sunkumai kaip depresyvumas ir nerimastingumas, o štai vyrai dažniau kenčia nuo priklausomybių ir pasižymi agresyviu bei rizikingu elgesiu (Swedo et al., 2023; Xu et al. 2023). Akivaizdu, jog nors nepalankios vaikystės patirtys ir gali kiek skirtis vyrų ir moterų tarpe, jos vistiek smarkiai paveikia žmogų ir atneša daugybę žalingų ir nepageidaujamų padarinių.

1.3 Emocijų atpažinimo teoriniai aspektai

Veido emocijų atpažinimas yra esminis socialinio pažinimo aspektas, kuris padeda suprasti kitų emocijas būsenas per jų veido išraiškas. Gebėjimas teisingai suvokti ir interpretuoti veido išraiškas atlieka pagrindinį vaidmenį tiek socialinėje sąveikoje bendrai, tiek kalbant apie asmens empatiškumą bei emocinį bendravimą (Adolphs, 2002). Gebėjimas atpažinti emocijas iš veido išraiškų yra labai svarbus siekiant užmegzti ir palaikyti tarpasmeninius santykius, kadangi tai leidžia žmonėms tinkamai reaguoti į kitų emocijas užuominas, taip skatinant ryšio užmezgimą ir vienas kito supratimą (Elfenbein & Ambady, 2002). Be to, prastas gebėjimas atpažinti veido emocijas yra siejamas su įvairiais psichosocialiniais sunkumais, įskaitant socialinį atsiribojimą, vienišumo jausmą bei tarpasmeninius konfliktus (Marsh et al., 2009). Taigi, gebėjimo atpažinti veido emocijas reikšmė apima ne tik asmens kognityvinį funkcionavimą, tačiau atkreipia dėmesį ir į tarpasmeninio bendravimo dinamiką bei asmens psichologinę gerovę.

Veido emocijų atpažinimas apima sudėtingus kognityvinius procesus, kurie apjungia suvokimo, pažinimo ir emocijų komponentus. Remiantis Ekman (1992) siūloma pagrindine emocijų teorija, yra šešios pagrindinės emocijos: džiaugsmas, liūdesys, pyktis, baimė, pasibjaurėjimas ir nuostaba.

Kiekviena jų yra susijusi su skirtingomis veido išraiškomis, kurios yra visuotinai pripažįstamos įvairiose kultūrose. Šioms išraiškoms būdingos specifinės veido raumenų judesių konfigūracijos, žinomos kaip veido judesių vienetai (Ekman & Friesen, 1978). Neurovizualiniai tyrimai atskleidė smegenų sritis, kurios yra susijusios su veido emocijų apdorojimu, įskaitant migdolinį kūną, salą (galinių smegenų skiltis) bei infratemporalinės žievės sritis (*gyrus fusiformis* ir *gyrus parahippocampalis*) (Adolphs, 2002).

Kelios teorinės paradigmos bandė paaiškinti, kaip smegenys atpažįsta ir interpretuoja veido išraiškas. Dimensinis požiūris teigia, kad emocijas galima apibūdinti dviem ar daugiau dimensijų (valentingumas ir sužadintumas), kai veido išraiškos skiriasi būtent šių matmenų kontekste (Russell, 1980). O štai kategorinė veido emocijų atpažinimo teorija aiškina, kad visos emocijos yra atskiros ir skiriasi viena nuo kitos bei pasižymi unikalios veido išraiška (Ekman, 1992). Visgi egzistuoja ir hibridiniai teoriniai modeliai, kurie integruoja ir dimensinio, ir kategorinio požiūrių elementus, taip pabrėždami veido emocijų atpažinimo sudėtingumą (Barrett et al., 2019).

Tyrėjai taiko įvairias metodikas veido emocijų atpažinimui įvertinti, kaip veiklos tyrimai, neurovizualinės užduotys bei mašininio mokymosi metodai. Veiklos tyrimai apima veido išraiškų atpažinimo užduotį (angl. *Facial Expression Recognition Task (FERT)*), kurių metu dalyviams yra pateikiamos veido išraiškų nuotraukos arba vaizdo įrašai ir jų prašoma atpažinti atitinkamą emociją (Gur et al., 2002). Neurovizualiniuose tyrimuose naudojami tokie metodai kaip funkcinė magnetinio rezonanso tomografija (fMRI) ir elektroencefalografija (EEG), siekiant ištirti smegenų veiklą apdorojant veido emocijas (Adolphs, 2002). O štai mašininio mokymosi metodai apima algoritmų ir kompiuterinio mokymosi modelių, skirtų automatizuoti veido emocijų atpažinimą iš vaizdų ar vaizdo įrašų, kūrimą (Deng et al., 2019). Veido emocijų atpažinimo vertinimas apima įvairias technikas – nuo tradicinių veiklos tyrimų iki pažangiausių neurovizualinių bei kompiuterinių metodų, kurie leidžia tyrėjams įsigilinti į sudėtingus emocijų suvokimo ir apdorojimo mechanizmus, atskleidžiant žmogaus socialinio pažinimo sudėtingumą. Derindami kelis būdus, mokslininkai gali įgyti išsamų supratimą apie tai, kaip žmonės suvokia ir interpretuoja veido išraiškas.

Literatūra pabrėžia, kad vyrai ir moterys gali skirtis savo gebėjimu atpažinti ir suvokti emocijas. Tyrimai rodo, kad moterys paprastai lenkia vyrus emocijų atpažinime, ypač, kai kalbame apie liūdesį ar baimę (Li et al., 2022; Rafiee & Schacht, 2023). Priešingai, vyrai gali turėti nedidelį pranašumą atpažindami pyktį vaizduojančias veido išraiškas, o tai dažnai aiškinama evoliucinėmis teorijomis, kurios kalba apie tai, jog vyrai turėtų greičiau atpažinti grėsmę keliančias situacijas ir artėjančius tarpasmeninius konfliktus (Peng et al., 2023). Visgi toks reiškinys nėra nuosekliai patvirtinamas skirtingų tyrimų, o tai rodo, kad šiuo klausimu įvairūs socialiniai ir kultūriniai veiksniai gali turėti svarbų vaidmenį (Kapitanović, Tokić, & Šimić, 2022; Costantini et al., 2022). Rafiee ir Schacht (2023) ištyrė, kokią įtaką įvairios stimulo savybės, įskaitant modalumą ir emocijų specifiškumą, daro

emocijų atpažinimo srityje tarp lyčių. Autoriai patvirtino, kad moterys pasižymi geresniais emocijų atpažinimo įgūdžiais bendrai, o ypač tada, kai emocijos yra išreiškiamos audiovizualiai. Kitas įdomus lyčių skirtumų emocijų atpažinimo aspektas atskleidžiamas naudojant neurovizualinio ir elektroencefalografijos (EEG) metodus. Li ir kt. (2022) ištyrė EEG charakteristikas, susijusias su emocijų atpažinimu, ir nustatė, kad smegenų reakcijose į emocinius dirgiklius yra lyčiai būdingų modelių. Jų išvados rodo, kad vyrai ir moterys gali apdoroti emocinę informaciją skirtingais neuronų takais, o tai turi įtakos jų gebėjimui atpažinti emocijas.

1.4. Nepalankių vaikystės patirčių ir gebėjimo atpažinti emocijas ryšys

Asmenims, kurie išgyvena trauminę patirtį vaikystėje, dažnai sutrinka emocinė raida. Tai nutinka dėl patiriamo ilgalaikio streso, kuris turi įtakos žmogaus neurologiniam vystymuisi ir gebėjimui teisingai interpretuoti neverbalinius komunikacijos signalus. Anot Bhutta ir kt. (2023) nepalankios vaikystės patirtys iškelia didelę grėsmę, jog tolimesniame gyvenime asmuo pasižymės prastesne emocijų reguliacija, o galiausiai bus paveikiami ir emocijų atpažinimo iš veido išraiškų įgūdžiai, kurie yra itin reikalingi bendravimui su aplinkiniais bei prisitaikymui visuomenėje apskritai.

Lloyd su kolegomis (2022) nustatė, jog asmenys, kurie surenka aukštus balus, vertinant jų nepalankias vaikystės patirtis, turi sunkumų analizuojant ir teisingai iššifruojant emocinius stimulus, o tai paveikia jų gebėjimą interpretuoti pozityvias emocijas kaip džiausmas ar nuostaba. Jų tyrimai atskleidžia, kad trauminę patirtį išgyvenę tiriamieji yra linkę nuvertinti ir tik gautą teigiamą grįžtamąjį ryšį, o tai paskatina jų tendencingumą negatyvioms emocijoms kaip pyktis ar baimė. Tokias tendencijas patvirtina ir Gupta, Kumar ir Tekchandani (2023), kurie taikydami mašininio mokymosi tyrimo metodus atskleidė, kad jauni suaugusieji, išgyvenę daug vaikystės trauminių patirčių, dažnai klaidingai interpretuoja neutralias veido išraiškas, priskirdami jas tokioms emocijų ekspresijoms kaip liūdesys ar pyktis. Šių autorių tyrimų rezultatai parodo, kad nuolatinis neigiamos aplinkos poveikis vaikystėje gali iškreipti emocinį kompleksinių stimulų apdorojimą. Tai patvirtina ir Loveday ir kt. (2022), kurie sisteminės analizės būdu atskleidė, kad nepalankias vaikystės patirtis išgyvenę asmenys prasčiau atskiria niuansuotas emocines išraiškas – t.y. neutralias ar švelniai teigiamas veido emocines ekspresijas jie interpretuoja kaip priešiškas ar grėsmingas.

Mechanizmai, kuriais nepalankios vaikystės patirtys pablogina veido emocijų atpažinimą, apima pagumburio-hipofizės-antinksčių ašies reguliacijos sutrikdymą, kai atsiranda padidintas jautrumas suvokiamoms grėsmėms ir pablogėja stebimų emocijų atpažinimas. Finlay ir kt. (2022) nustatė tiesioginį ryšį tarp trauminių vaikystės patirčių ir padidėjusios alostatinės apkrovos, dėl kurios

atsiranda nuolatinės hiperbudrumo ir streso būsenos, sutrikdančios teisingą emocinės informacijos apdorojimą. Lin ir kt. (2022) pažymėjo, kad su sutrikdytu kognityviniu vystymusi ir prastesniu emocinės informacijos apdorojimu yra siejamas vaikystėje patirtas apleistumas. Jų kohortinis tyrimas, atliktas Kinijoje, parodė, kad socialiai izoliuoti asmenys buvo ypač linkę netiksliai atpažinti emocinius signalus ir dažnai neteisingai interpretavo liūdesį ar baimę perteikiančias veido išraiškas.

Visų šių tyrimų rezultatai atkreipia dėmesį į tai, kad nepalankios vaikystės patirtys gali smarkiai iškreipti suaugusių žmonių gebėjimą tiksliai atpažinti ir apdoroti veido perteikiamas emocijas. Neteisingai interpretuojant neutralias ar teigiamas veido išraiškas kaip neigiamas, gali iškilti sunkumų socialinėje sąveikoje ar net padaugėti tarpasmeninių konfliktų, todėl itin reikalingos ankstyvos intervencijos, kurios būtų fokusuotos į emocinio suvokimo sunkumus, kuriuos patiria vaikystės trauminės patirtis išgyvenę asmenys.

1.5. Emocijų atpažinimo ryšys su asocialiu elgesiu

Veido emocijų atpažinimas yra itin svarbus socialinės sąveikos aspektas, kuris turi įtakos viskam – nuo artimų tarpasmeninių santykių iki tų, kurie yra aktualūs profesinėje aplinkoje. Šio gebėjimo trūkumas, t.y. sunkumai atpažįstant konkrečias emocijas, kurias parodo mus supantys žmonės, gali paskatinti neadekvačias reakcijas ir visuotinai nepriimtina elgesį, kadangi šiuo atveju tam tikros situacijos gali būti neteisingai interpretuojamos. Taigi, suprantame, kad prastas veido emocijų atpažinimas gali būti siejamas su padidėjusia rizika elgtis asocialiai.

Veido emocijų atpažinimas apima gebėjimą teisingai interpretuoti ir reaguoti į kitų žmonių emocines būsenas, o tai yra labai svarbi empatiško bendravimo sudedamoji dalis. Literatūra rodo, kad asmenys, turintys polinkį elgtis asocialiai, neretai susiduria su sunkumais atpažįstant tokias emocijas kaip baimė ar liūdesys, kurios itin svarbios ugdant empatiją ir moralinius samprotavimus, kadangi jos apima kitų žmonių nemalonių išgyvenimų ar net kančios supratimą (Kyranides et al., 2022). Raine ir kolegų atlikto tyrimo (2023), kuriuo buvo siekiama iširti kūno emocijų reakcijų ir asocialaus elgesio ryšį, metu buvo nustatyta, kad tiriamieji, kurie buvo mažiau jautrūs baimės ir liūdesio ekspresijoms, pasižymėjo ir didesniu polinkiu į elgesį, kuriuo nepaisomi kitų asmenų jausmai ar teisės. Tokie sunkumai gali sukelti riziką tarpasmeninių konfliktų atsiradimui, negebėjimui prisitaikyti prie bendrai priimtų socialinių normų bei bendrai elgtis asocialiai.

Negebėjimas atpažinti baimės ir liūdesio yra specifiskai siejamas su didesniu agresyviu elgesiu ir prastesniu socialiniu prisitaikymu. Asmenys, kurie negeba tiksliai interpretuoti šių emocijų, gali neteisingai suprasti įvairias užuominas ir ženklus, kurie iškyla bendravimo metu, o tai savo ruožtu paskatina situacijai netinkamas reakcijas (Kyranides et al., 2022). Tokie nesusipratimai gali peraugti

į agresyvių elgesį, nes tokiose situacijose nepastebimi ženklai, signalizuojantys apie kito asmens kančią, kurie ir skatina empatišką atsaką. Ciccarelli ir kt. (2022) nustatė, kad asmenys turintys sunkumų atpažįstant negatyvias emocijas kaip baimę ir pyktis, pasižymi didesniu bendru asocialiu elgesiu, o ypač – fizine agresija bei taisyklių nesilaikymu. Visgi egzistuoja ir literatūra, kuri teigia, kad asocialiu elgesiu pasižymintys asmenys gali būti pernelyg jautrūs pykčio išraiškoms, o tai siejama su didesniu pasirengimu konfliktams ir agresyvioms reakcijoms (Peng et al. 2023). Šį ryšį autoriai aiškina kiek anksčiau minėtu evoliuciniu požiūriu, kuris teigia, kad vyrai pyktį atpažįsta geriau, nei moterys, kad būtų pasirengę gintis konfliktų metu ir iškilus saugumo ar kt. grėsmei. Visgi toks polinkis gali iškreipti grėsmės suvokimą ir paskatinti perdėtas reakcijas, pasižyminčias gynybiškumu ir įsivaizduojamo pavojaus prevencija, pasitelkiant agresiją, taip skatinant tolimesnio asocialaus elgesio modelius.

Smegenų veiklos mechanizmai, kuriais grindžiami emocijų atpažinimo sunkumai, apima tokias smegenų sritis kaip migdolas ir prefrontalinė žievė, kurios yra labai svarbios emocijų suvokimui ir reguliacijai. Anomalijas būtent šių smegenų dalių funkcionavime, kurios turi įtakos reakcijai į emocinius dirgiklius, neretai ir turi asocialiu elgesiu pasižymintys asmenys (Gillespie, Brzozowski, & Mitchell, 2018). Svarbu paminėti, kad Talaat (2023) atliktas tyrimas parodė, kad gilaus ir mašininio mokymosi technologijos padeda sėkmingai nustatyti emocijų atpažinimo sunkumus jau vaikystės amžiaus tarpsniuose, o tai gali prisidėti prie ankstyvų asocialaus elgesio intervencijų, nukreiptų ne tik į emocijų atpažinimo įgūdžių lavinimą, bet ir asocialaus elgesio tendencijų mažinimą ateityje, kūrimo.

Ryšys tarp veido emocijų atpažinimo ir asocialaus elgesio išlieka svarbi mokslinių tyrimų sritis, suteikianti naudingų įžvalgų apie žmonių socialinę dinamiką bei jų psichikos sveikatą. Tikslingai dirbant su emocijų atpažinimo sunkumais (taikant tinkamas intervencijas) galimai būtų mažinamas ir asocialaus elgesio pasireiškimas, taip prisidedant ir prie visuomenės gerovės bendrai. Norint sukurti veiksmingas intervencijas, labai svarbu gerai suprasti ryšį tarp emocijų atpažinimo sunkumų ir asocialaus elgesio. Programos, kurių metu asmenys (ypač vaikai ir paaugliai) yra mokomi atpažinti emocijas, taip stiprinant jų empatiškumą ir mažinant polinkį į agresyvių elgesį, gali padėti sumažinti riziką elgtis asocialiai vėliau gyvenime.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti trauminės patirties ir asocialaus elgesio ryšį bei įvertinti emocijų atpažinimo iš veido išraiškų reikšmę siekiant jį paaiškinti jaunų suaugusiųjų imtyje.

Tyrimo klausimai:

1. Ar skiriasi vyrų ir moterų nepalankios vaikystės patirtys, asocialaus elgesio ir veido emocijų atpažinimo ypatumai?

2. Kaip siejasi jaunų suaugusiųjų nepalankios vaikystės patirtys, asocialus elgesys ir veido emocijų atpažinimas?

3. Ar emocijų atpažinimas medijuoja nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio ryšį?

Uždaviniai:

1. Ištirti trauminės patirties, asocialaus elgesio, emocijų atpažinimo skirtumus tarp vyrų ir moterų.

2. Nustatyti sąsajas tarp trauminės patirties, asocialaus elgesio bei skirtingų emocijų atpažinimo.

3. Įvertinti, ar emocijų atpažinimo ypatumai yra nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio ryšio mediatorius.

2. TYRIMO METODIKA

2.1. Tyrimo dalyviai

Šiame tyrime iš viso dalyvavo 278 asmenys, tačiau iki galo tyrimo anketą užpildė 205 jauni suaugusieji, kurių atsakymai ir buvo įtraukti į statistinę analizę. 166 (80,98 proc.) iš jų buvo moterys, o 39 (19,02 proc.) – vyrai. Tiriamųjų amžius – 18-30 metų, vidurkis (M) – 23,97 metai, standartinis nuokrypis (SD) – 3,3. Didžioji dalis respondentų (96,6 proc. n = 198) pažymėjo, kad jų tautybė yra lietuvių, o 7 (3,4 proc.) likę asmenys (tiksliau – tyrime dalyvavusios moterys) nurodė lenkų tautybę. Kitos respondentų demografinės charakteristikos yra nurodytos 1 lentelėje.

Iš 1 lentelėje nurodytų duomenų galime matyti, kad didžiausia dalis tyrimo dalyvių buvo šiuo metu universitete studijuojantys asmenys bei tie jauni suaugusieji, kurie yra nevedę/netekėjusios ir dar neturi vaikų. Gan didelė respondentų dalis pažymėjo ir tai, kad jau yra įgiję aukštąjį universitetinį išsilavinimą. Pagal nurodytus išsilavinimo duomenis matyti, kad mažiausia tyrimo dalyvių grupė buvo šiuo metu studijuojantys kolegijose, o pagal šeimyninę padėtį – išsiskyrę/išsiskyrusios (ir kartu turintys arba neturintys vaikų).

1 lentelė. *Tyrimo respondentų demografinės charakteristikos.*

Demografinės charakteristikos	Bendra imtis		Vyrai		Moterys	
	(N = 205)		(N = 39)		(N = 166)	
	n	%	n	%	n	%
Išsilavinimas						
Nebaigtas vidurinis	9	4,4	6	15,4	3	1,8
Baigtas vidurinis	12	5,9	4	10,3	8	4,8
Baigtas profesinis	19	9,3	3	7,7	16	9,6
Baigtas aukštasis koleginis	18	8,8	3	7,7	15	9,0
Baigtas aukštasis universitetinis	63	30,7	10	25,6	53	31,9
Šiuo metu studijuojau kolegijoje	5	2,4	2	5,1	3	1,8
Šiuo metu studijuojau universitete	79	38,5	11	28,2	68	41,0
Šeimyninė padėtis						
Nevedęs/netekėjusi, neturiu vaikų	160	78,0	30	76,9	130	78,3
Nevedęs/netekėjusi, turiu vaikų	5	2,4	2	5,1	3	1,8
Vedęs/ištekėjusi, neturiu vaikų	8	3,9	1	2,6	7	4,2
Vedęs/ištekėjusi, turiu vaikų	24	11,7	3	7,7	21	12,7
Išsiskyręs/išsiskyrusi, neturiu vaikų	4	2,0	2	5,1	2	1,2
Išsiskyręs/išsiskyrusi, turiu vaikų	4	2,0	1	2,6	3	1,8

2.2. Tyrimo instrumentai

Demografinių duomenų anketa. Šioje anketos dalyje respondentų buvo prašoma pažymėti savo amžių, lytį, tautybę, išsilavinimą ir savo šeiminių padėtį.

Asocialaus elgesio tipų klausimynas (angl. *The Subtypes of Antisocial Behaviour Questionnaire*, sutr. STAB; Burt & Donnellan, 2009). Į lietuvių kalbą šį instrumentą išvertė Laurinavičius ir Burneikaitė dar 2015 metais. Klausimynas susideda iš trijų subskalių (iš viso 32 teiginiai). Šios subskalės apibūdina tris asocialaus elgesio tipus: fizinę agresiją (10 teiginių), socialinę agresiją (11 teiginių) ir taisyklių nesilaikymą (11 teiginių). Fizinės agresijos subskalės teiginio pavyzdys: „Mušiausi dažniau nei dauguma aplinkinių.“, socialinės agresijos teiginio pavyzdys: „Tyčia gadinau kito žmogaus reputaciją.“, taisyklių nesilaikymo įvertinimui skirto teiginio pavyzdys: „Šiukšlinau viešose vietose daužydamas butelius, vartydamas šiukšliadėžes, laužydamas suoliukus, tepliodamas sienas ir pan.“. Pildydami šio klausimyno anketos dalį, tiriamiesiems reikėjo pažymėti, kaip dažnai jie taip elgėsi, kiekvieną pateiktą teiginį vertinant skalėje nuo „Niekada“ iki „Labai dažnai“. Subskalių įverčiai buvo visų jas sudarančių teiginių įverčių sumos, o bendras klausimyno įvertis – visos skalės teiginių įverčių suma. Vidinis klausimyno suderintumas buvo tikrinamas apskaičiuojant Cronbach alpha koeficientus: viso klausimyno Cronbach alpha reikšmė buvo nustatyta 0,93, o atskirų subskalių svyravo nuo 0,87 iki 0,93.

Vaikystės patirčių klausimynas (VPK) (Gervinskaitė-Paulaitienė ir kt., 2018). Klausimynas buvo adaptuotas iš Nepalankių vaikystės patirčių klausimyno (angl. *Adverse Childhood Experience Questionnaire*; Felitti et al., 1992). Instrumentas yra taikomas įvertinti, su kokiomis trauminėmis patirtimis žmogui teko susidurti dar vaikystėje. VPK iš viso sudaro 10 teiginių apie 5 skirtingų rūšių smurto patyrimą, o tiksliau – emocinio smurto, emocinio apleistumo, fizinio smurto, fizinio apleistumo bei seksualinio smurto patirtis (kiekviena subskalė yra sudaryta iš 2 teiginių). Šio klausimyno teiginio pavyzdys: „Dažnai ar labai dažnai buvo taip, kad Jūs neturėjote ko valgyti, turėjote dėvėti purvinus drabužius ir nebuvo jokio žmogaus, kuris jumis pasirūpintų?“ (fizinio apleistumo patirties įvertinimo teiginys). Teiginius apie emocinio ir fizinio smurto patyrimus respondentai turi įvertinti skalėje nuo „Niekada“ iki „Labai dažnai“, o seksualinio smurto patirtis vertinama pažymint „Taip“ arba „Ne“, emocinio ir fizinio apleistumo subskalių teiginius čia reikia vertinti pasirenkant atsakymą nuo „Visiška netiesa“ iki „Labai dažnai tiesa“. Nepalankių vaikystės patirčių klausimyno autoriai suteikia leidimą jį naudoti mokslinių tyrimų tikslais be atskiro leidimo.

Karolinska Instituto emocinių veidų stimulų rinkinys (angl. *Karolinska Directed Emotional Faces database* (KDEF)) buvo sukurtas D. Lundqvist, A. Flykt ir A. Öhman 1998 metais. Iš viso jis yra sudarytas iš 490 skirtingų nuotraukų, kurios perteikia 6 skirtingas emocijas (pyktį, pasibjaurėjimą,

liūdesį, džiaugsmą, baimę ir nuostabą) bei neutralią veido išraišką. Šios nuotraukos yra spalvotos ir buvo fotografuotos studijoje, užtikrinant gerą apšvietimą. Šiam tyrimui iš viso stimulo rinkinio buvo atrinktos 70 nuotraukų – po 10 kiekvienai anksčiau minėtai emocijai bei neutraliai veido išraiškai. Toks stimulų skaičius buvo pasirinktas remiantis Ekman 60 veidų metodika, kurioje atskiros emocijos yra rodomos po 10 kartų (Ekman & Friesen, 1976). Konkrečios nuotraukos buvo pasirinktos remiantis KDEF metodikos validacijos tyrimo (Goeleven et al., 2008) išvadomis. Šio tyrimo metu buvo išskirtos kokybiškiausios nuotraukos, kurios atspindi visas emocijas ir neutralų veidą. Svarbu paminėti, kad šio tyrimo metu buvo atrinktos konkrečios nuotraukos, neatsižvelgiant į tai, koks(-ia) aktorius(-ė) jas vaizduoja, todėl skirtingas emocijas naujai sudėtame stimulų rinkinyje perteikia skirtingi aktoriai, kurių veidus nebūtinai galime rasti kiekvienos emocijos perteikimo fotografijose. Dėl techninių ribotumų šiame tyrime nebuvo ribojamas nei stimulo rodymo, nei atsakymo pasirinkimo laikas. Taip pat tiriamiesiems buvo pateikti emocijų pavadinimai, iš kurių jie turėjo pasirinkti vieną kiekvienai nuotraukai. Taip buvo nuspręsta todėl, kad šio tyrimo tikslas nebuvo patikrinti respondentų žinias apie emocijas. Taip buvo išvengta netikslaus ir skirtingo bet kurios emocijos įvardijimo savais žodžiais. Kiekviena nuotrauka ir atsakymo variantai buvo rodomi atskiruose puslapiuose, po vieną, atsitiktine tvarka.

2.3. Tyrimo eiga

Tyrimo apklausa buvo sudaryta *SurveyMonkey* platformoje, internetu, kuri vėliau buvo išplatinta socialinių tinklų pagalba (daugiausiai *Facebook* ir *Instagram* tinklapiuose). Tyrime sudalyvauti buvo pakviesti visi 18-30 metų amžiaus asmenys. Respondentai, prieš pradėdami pildyti anketą, buvo informuoti, kad kad jų pateikta informacija išliks anonimiška bei panaudota tik jiems pristatyto tyrimo tikslams. Taip pat jauni suaugusieji buvo informuoti, kad jų dalyvavimas yra ne tik savanoriškas, tačiau ir tai, kad anketos pildymą galima bet kada nutraukti. Svarbu paminėti ir tai, kad tiriamieji buvo įspėti, jog jiems teks atsakyti į klausimus apie trauminės vaikystės patirtis, taip pat nurodyta, kur kreiptis psichologinės pagalbos, jeigu anketos pildymas jiems sukeltų nemalonių išgyvenimų.

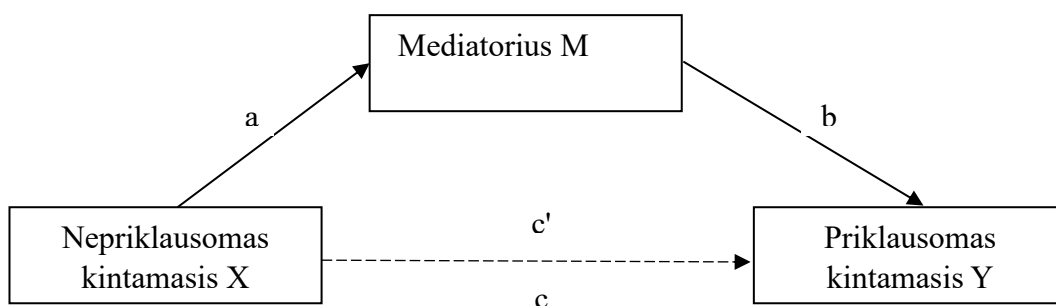
Visų pirma tyrimo respondentai turėjo pažymėti, kad duoda savo sutikimą dalyvauti šiame tyrime. Tuomet jie buvo nukreipiami į demografinių duomenų anketos pildymą, o vėliau – į asocialaus elgesio tipų klausimyną. Užpildžius pastarąjį, tyrimo dalyviams buvo atsitiktine tvarka pateikiamos 70 veidų nuotraukų, o galiausiai – nepalankių vaikystės patirčių patirtims skirti įvertinti klausimai.

2.4. Duomenų analizė

Šio tyrimo metu surinkti tiriamųjų atsakymai buvo apdoroti pasitelkiant *Excel* programą ir statistinių duomenų programinį paketą *IBM SPSS Statistics 28* (angl. *SPSS – Statistical Package for Social Sciences*). Naudojant pastarąjį įrankį buvo skaičiuojama aprašomoji statistika (vidurkiai, standartiniai nuokrypiai ir patikimumo rodikliai vidinio suderintumo būdu (pagal Chronbach α koeficientą).

Atkreipiant dėmesį į tai, kad šio tyrimo metu surinkti duomenys nebuvo pasiskirstę normaliai, dviejų lyčių grupių skalių įverčių vidurkiams palyginti buvo taikytas neparametrinis Mann-Whitney-Wilcoxon kriterijus, o sąsajoms tarp skirtingų konstrukto nustatyti – Spearman koreliacijos koeficientų apskaičiavimas. Mediacijos ryšių tyrimui buvo naudojamas ir *SPSS* programos įskiepis *PROCESS*. Patikimumo nustatymui buvo pasirinktas 0,05 reikšmingumo lygmuo.

Mediacijos tyrimas padeda patikrinti, kokią reikšmę nepriklausomo (X) ir priklausomo (Y) kintamųjų ryšiui turi trečiasis, t.y. tarpinis, kintamasis (M). Mediacijos analizės schema yra parodyta 1 paveiksle. Atsižvelgiant į tai, kad mediacijos analizei yra iškeliami būtina sąlyga, kad surinkti duomenys būtų pasiskirstę normaliai (jog būtų išvengta skaičiavimo netikslumų), šio tyrimo metu buvo panaudota saviranka, t.y. vadinamas *bootstrapping* imties pertvarkymo būdas, kuriuo tyrimo imtis pakartotinai suformuojama daugybę kartų. Atlikus mediacijos statistinę analizę, gaunami netiesioginio efekto (ab) ir tiesioginio efekto (c') reikšmių 95 proc. pasikliautiniai intervalai. Jeigu reikšmingas yra nustatomas tik netiesioginis efektas, reiškia gauta mediacija – pilna, o jeigu reikšmingas yra tiek netiesioginis, tiek tiesioginis efektas, tai gauta mediacija vadinama daline (Hayes, 2013). Mediaciniai ryšiai šiame tyrime buvo tikrinami tik tada, kai sąsajos tarp nepriklausomų kintamųjų ir mediatorių buvo statistiškai reikšmingos.

3. TYRIMO REZULTATAI

3.1. Nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo skirtumai tarp vyrų ir moterų

Siekiant ištirti nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo skirtumus tarp vyrų ir moterų, buvo taikomas *Mann-Witney-Wilcoxon* kriterijus. Nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir šių konstrukto subskalių bei skirtingų emocijų atpažinimo ypatumų skirtumai tarp lyčių pavaizduoti 2 lentelėje.

Žvelgiant į 2 lentelėje pateiktus rezultatus matyti, kad lyginant vyrų ir moterų grupių nepalankias vaikystės patirtis, statistiškai reikšmingi skirtumai egzistuoja tik fizinio smurto ($Z = -1,97$; $p < 0,05$) bei fizinio apleistumo ($Z = -2,89$; $p < 0,01$) patyrimuose. Šiame tyrime dalyvavę vyrai teigė patyrę daugiau šių trauminių patirčių nei imties moterys. Taip pat šios imties vyrai statistiškai reikšmingai daugiau pasižymėjo bendru asocialiu elgesiu ($Z = -2,56$; $p < 0,05$), fizine agresija ir taisyklių nesilaikymu (atitinkamai $Z = -3,28$ ir $Z = -2,60$; $p < 0,01$), lyginant su moterimis. Visgi tyrimo dalyvės, statistiškai reikšmingai geriau, nei vyrai, atpažino tiek emocijas bendrai, tiek kalbant apie liūdesį, džiaugsmą, neutralią išraišką (Z reikšmės svyruoja nuo $-3,25$ iki $-2,74$; $p < 0,01$) bei nuostabą ir pasibjaurėjimą perteikiančias veido išraiškas (atitinkamai $Z = -4,28$ ir $Z = -4,50$; $p < 0,001$).

2 lentelė. *Nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo palyginimas pagal tyrimo dalyvių lytį.*

Kintamasis	Vyrai (n = 39)		Moterys (n = 166)		U	Z	p
	M (SD)	Vidurkinis rangas	M (SD)	Vidurkinis rangas			
Nepalankios vaikystės patirtys (bendras)	2,07 (0,93)	117,10	1,74 (0,63)	99,69	2687,0	-1,65	0,10
Emocinis smurtas	2,54 (1,15)	113,90	2,29 (1,12)	100,44	2812,0	-1,29	0,20
Fizinis smurtas	2,22 (1,36)	119,04	1,70 (0,89)	99,23	2611,5	-1,97	0,049
Seksualinis smurtas	1,13 (0,30)	107,31	1,09 (0,26)	101,99	3069,0	-0,85	0,40
Emocinis apleistumas	2,54 (1,15)	113,90	2,29 (1,12)	100,44	2812,0	-1,29	0,20
Fizinis apleistumas	1,91 (1,28)	122,97	1,33 (0,71)	98,31	2458,0	-2,89	0,004
Bendras asocialus elgesys	2,25 (0,74)	124,86	1,91 (0,37)	97,86	2384,5	-2,56	0,01
Fizinė agresija	2,53 (0,94)	130,96	2,00 (0,54)	96,43	2146,5	-3,28	0,001
Socialinė agresija	2,34 (0,61)	101,41	2,35 (0,53)	103,37	3175,0	-0,19	0,85
Taisyklių nesilaikymas	1,86 (0,93)	125,01	1,37 (0,26)	97,83	2378,5	-2,60	0,009
Bendras emocijų atpažinimas	1,85 (0,16)	79,35	1,96 (0,05)	108,56	2314,5	-2,78	0,005
Liūdesio atpažinimas	1,87 (0,15)	80,56	1,93 (0,11)	108,27	2362,0	-3,00	0,003
Džiaugsmo atpažinimas	1,94 (0,14)	84,60	1,98 (0,07)	107,32	2519,5	-3,25	0,001
Pykčio atpažinimas	1,95 (0,12)	99,33	1,97 (0,05)	103,86	3094,0	-0,59	0,56
Nuostabos atpažinimas	1,87 (0,20)	78,77	1,98 (0,56)	108,69	2292,0	-4,28	<0,001
Pasibjaurėjimo atpažinimas	1,76 (0,33)	73,67	1,97 (0,07)	109,89	2093,0	-4,50	<0,001
Baimės atpažinimas	1,65 (0,29)	92,13	1,72 (0,24)	105,55	2813,0	-1,29	0,20
Neutralios išraiškos atpažinimas	1,95 (0,14)	88,85	1,98 (0,06)	106,33	2685,0	-2,74	0,006

Pastaba. Statistiškai reikšmingi rezultatai pažymėti paryškintu šriftu; M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis.

3.2. Sąsajos tarp nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo

Siekiant iširti sąsajas tarp nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo, buvo taikytas *Spearman* koreliacijos koeficientas. Apskaičiuoti rezultatai yra pateikti 3 lentelėje.

Atlikus statistinę analizę buvo matyti, kad bendri nepalankių vaikystės patirčių balai statistiškai reikšmingai teigiamai koreliuoja su bendru asocialiu elgesiu ir visomis jo subskalėmis – fizine agresija, socialine agresija ir taisyklių nesilaikymu (r_s svyruoja nuo 0,31 iki 0,42; $p < 0,01$). Lygiai taip pat su asocialiu elgesiu ir skirtingomis jo rūšimis statistiškai reikšmingai koreliuoja tiek emocinis ir fizinis smurtas, tiek emocinis ir fizinis apleistumas (r_s svyruoja nuo 0,21 iki 0,47; $p < 0,01$), o seksualinio smurto patyrimas parodė statistiškai reikšmingą teigiamą ryšį su fizine agresija, socialine agresija ir taisyklių nesilaikymu (r_s svyruoja nuo 0,26 iki 0,47; $p < 0,01$). Šiame tyrime bendri nepalankių vaikystės patirčių bei jo subskalių – emocinio smurto, emocinio apleistumo bei fizinio apleistumo balai statistiškai reikšmingai neigiamai koreliuoja su bendru emocijų ir atskirai – džiaugsmo, nuostabos, pasibjaurėjimo ir neutralios veido išraiškos (r_s svyruoja nuo -0,27 iki -0,20; $p < 0,01$) bei baimės atpažinimu (r_s svyruoja nuo -0,17 iki -0,14; $p < 0,05$), o fizinio ir seksualinio smurto patyrimas parodė statistiškai reikšmingą neigiamą koreliaciją su nuostabos ir pasibjaurėjimo emocijų atpažinimu (r_s svyruoja nuo -0,19 iki -0,20; $p < 0,01$). Bendri asocialaus elgesio balai parodė statistiškai reikšmingai neigiamas sąsajas su bendru emocijų bei džiaugsmo, nuostabos, pasibjaurėjimo bei baimės atpažinimu (r_s svyruoja nuo -0,34 iki -0,21; $p < 0,01$). Statistiškai reikšmingai neigiamas ryšys buvo rastas ir tarp fizinės agresijos bei bendro emocijų, nuostabos, pasibjaurėjimo, baimės (r_s svyruoja nuo -0,30 iki -0,22; $p < 0,01$) ir džiaugsmo ($r_s = -0,16$; $p < 0,05$) atpažinimo. Socialinė agresija šiame tyrime statistiškai reikšmingai neigiamai siejama tik su bendrais emocijų atpažinimo balais ($r_s = -0,14$; $p < 0,05$) ir nuostabos atpažinimu ($r_s = -0,20$; $p < 0,01$), o taisyklių nesilaikymas – tiek su bendru emocijų, tiek su džiaugsmo, nuostabos, pasibjaurėjimo (r_s svyruoja nuo -0,32 iki -0,18; $p < 0,01$), liūdesio, baimės ir neutralios veido išraiškų teisingu įvardijimu (r_s svyruoja nuo -0,17 iki -0,14; $p < 0,05$).

3.3. Emocijų atpažinimo reikšmė nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio ryšiui

Įvertinti emocijų atpažinimo reikšmę nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio ryšiui buvo pasitelkta mediacijos analizė. Visų pirma mediaciniai ryšiai buvo tikrinami kai nepriklausomi kintamieji (X) buvo: bendras nepalankių vaikystės patirčių balas, emocinio smurto, emocinio apleistumo bei fizinio apleistumo patyrimas (atskirai). Šioje analizėje mediatoriumi (M) buvo

3 lentelė. Sąsajos tarp nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1 Nepalankios vaikystės patirtys (bendras)	-																
2 Emocinis smurtas	0,94**	-															
3 Fizinis smurtas	0,64**	0,44**	-														
4 Seksualinis smurtas	0,20**	0,90	0,13	-													
5 Emocinis apleistumas	0,94**	1,00**	0,44**	0,09	-												
6 Fizinis apleistumas	0,62**	0,49**	0,36**	0,12	0,49**	-											
7 Bendras asocialus elgesys	0,42**	0,31**	0,46**	0,07	0,31**	0,36**	-										
8 Fizinė agresija	0,31**	0,21**	0,47**	0,47**	0,21**	0,26**	0,89**	-									
9 Socialinė agresija	0,32**	0,27**	0,26**	0,26**	0,27**	0,22**	0,82**	0,57**	-								
10 Taisyklių nesilaikymas	0,40**	0,30**	0,35**	0,35**	0,30**	0,43**	0,66**	0,45**	0,44**	-							
11 Bendras emocijų atpažinimas	-0,21**	-0,21**	-0,05	-0,05	-0,22**	-0,23**	-0,25**	-0,23**	-0,14*	-0,22**	-						
12 Liūdesio atpažinimas	-0,08	-0,08	0,01	0,01	-0,08	-0,11	-0,09	-0,04	-0,03	-0,17*	0,62**	-					
13 Džiaugsmo atpažinimas	-0,21**	-0,20**	-0,13	-0,13	-0,20**	-0,23**	-0,24**	-0,16*	-0,13	-0,26**	0,42**	0,24**	-				
14 Pykčio atpažinimas	-0,05	-0,07	0,02	0,02	-0,07	-0,07	0,03	0,04	-0,01	0,05	0,32**	0,19**	0,07	-			
15 Nuostabos atpažinimas	-0,27**	-0,26**	-0,19**	-0,19**	-0,26**	-0,23**	-0,34**	-0,30**	-0,20**	-0,32**	0,41**	0,18*	0,37**	0,10	-		
16 Pasibjaurėjimo atpažinimas	-0,24**	-0,22**	-0,20**	-0,20**	-0,22**	-0,27**	-0,22**	-0,23**	-0,03	-0,18**	0,48**	0,17*	0,30**	0,11	0,46**	-	
17 Baimės atpažinimas	-0,15*	-0,14*	-0,03	-0,3	-0,14*	-0,17*	-0,21**	-0,22**	-0,09	-0,16*	0,85**	0,36**	0,19**	0,15*	0,18**	0,28**	-
18 Neutralios išraiškos atpažinimas	-0,20**	-0,22**	-0,06	-0,06	-0,22**	-0,20**	-0,11	-0,08	-0,06	-0,14*	0,41**	0,29**	0,45**	0,15*	0,36**	0,26**	0,19**

Pastaba. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

pasirinktas bendras emocijų atpažinimo rezultatas, o priklausomas kintamasis (Y) – bendras asocialus elgesys. Gauti rezultatai pateikti 4 lentelėje.

Iš 4 lentelėje pateiktų rezultatų matyti, kad šiame tyrime bendras emocijų atpažinimo balas statistiškai reikšmingai tik iš dalies medijuoja ryšius tarp nepalankių vaikystės patirčių (bendrai), emocinio smurto, emocinio apleistumo, fizinio apleistumo patyrimų bei bendro asocialaus elgesio, kadangi visais atvejais statistiškai reikšmingas pasirodė netiesioginis efektas (X poveikis Y kintamajam per medijuojantį veiksni M), tačiau lygiai taip pat statistiškai reikšmingas išliko ir tiesioginis efektas (X poveikis Y kintamajam kontroliuojant medijuojantį veiksni M) (β reikšmės svyruoja nuo 0,04 iki 0,28; tiesioginio efekto p reikšmės $< 0,001$; 95% pasikliautinių intervalų rėžiai pateikti 4 lentelėje).

Toliau atliekant mediacinę analizę kaip nepriklausomi kintamieji buvo naudojami bendras nepalankių vaikystės patirčių balo, emocinio smurto, fizinio smurto, emocinio apleistumo bei fizinio apleistumo patyrimų kintamieji, mediatoriais buvo pasirinkti skirtingų emocijų atpažinimo rezultatai, kai šie statistiškai reikšmingai koreliavo su anksčiau išvardintais nepriklausomais kintamaisiais (žr. 5 lentelę). Šioje analizėje visais atvejais priklausomas kintamasis išliko bendras asocialus elgesys. Rezultatai pateikti 5 lentelėje.

Iš 5 lentelėje pateiktų rezultatų matome, kad nuostabos, pasibjaurėjimo ir baimės atpažinimas statistiškai reikšmingai iš dalies medijuoja ryšį tarp bendro nepalankių vaikystės patirčių balo ir bendro asocialaus elgesio (β reikšmės svyruoja nuo 0,03 iki 0,33; tiesioginio efekto p reikšmės $< 0,001$; 95% pasikliautinių intervalų rėžiai pateikti 5 lentelėje). Taip pat nuostabos, pasibjaurėjimo ir baimės emocijų atpažinimas parodė statistiškai reikšmingą dalinę mediaciją tarp emocinio smurto patyrimo ir asocialaus elgesio (β reikšmės svyruoja nuo 0,02 iki 0,15; tiesioginio efekto p reikšmės $< 0,001$; 95% pasikliautinių intervalų rėžiai pateikti 5 lentelėje), emocinio apleistumo patyrimo ir asocialaus elgesio (β reikšmės svyruoja nuo 0,02 iki 0,15; tiesioginio efekto p reikšmės $< 0,001$; 95% pasikliautinių intervalų rėžiai pateikti 5 lentelėje) bei fizinio apleistumo patyrimo ir asocialaus elgesio (β reikšmės svyruoja nuo 0,02 iki 0,25; tiesioginio efekto p reikšmės $< 0,001$; 95% pasikliautinių intervalų rėžiai pateikti 5 lentelėje). Statistiškai reikšmingą dalinę mediaciją stebime ir tikrindami nuostabos ir pasibjaurėjimo emocijų atpažinimo vaidmenį fizinio smurto ir asocialaus elgesio ryšyje (β reikšmės svyruoja nuo 0,07 iki 0,17; tiesioginio efekto p reikšmės $< 0,001$; 95% pasikliautinių intervalų rėžiai pateikti 5 lentelėje).

4 lentelė. Bendras emocijų atpažinimas, kaip trauminės patirties ir asocialaus elgesio mediatorius.

Nepriklausomas kintamasis	Mediatorius	Netiesioginis efektas			Tiesioginis efektas		
		95% pasikliautinis intervalas			95% pasikliautinis intervalas		
		β	AR	VR	β	AR	VR
Nepalankios vaikystės patirtys (bendras)	Emocijų atpažinimas (bendras)	0,08	0,03	0,14	0,28	0,19	0,36
Emocinis smurtas		0,04	0,01	0,08	0,12	0,07	0,17
Emocinis apleistumas		0,04	0,01	0,08	0,12	0,07	0,17
Fizinis apleistumas		0,07	0,02	0,12	0,20	0,13	0,27

Pastaba. β = Nestandartizuoti koeficientai. Paryškinti pilnos mediacijos rodikliai; paryškinti ir pasviruoju šriftu pažymėti dalinės mediacijos rodikliai. AR – apatinė riba; VR – viršutinė riba.

5 lentelė. Bendras emocijų atpažinimas, kaip trauminės patirties ir asocialaus elgesio mediatorius.

Nepriklausomas kintamasis	Mediatorius	Netiesioginis efektas			Tiesioginis efektas		
		95% pasikliautinis intervalas			95% pasikliautinis intervalas		
		β	AR	VR	β	AR	VR
Nepalankios vaikystės patirtys (bendras)	Džiaugsmas	0,02	-0,01	0,04	0,25	0,19	0,32
	Nuostaba	0,12	0,06	0,19	0,23	0,15	0,31
	Pasibjaurėjimas	0,10	0,03	0,19	0,25	0,17	0,33
	Baimė	0,03	0,01	0,06	0,33	0,25	0,41
	Neutrali	0,01	-0,01	0,04	0,34	0,26	0,42
Emocinis smurtas	Džiaugsmas	0,01	-0,01	0,03	0,15	0,09	0,20
	Nuostaba	0,06	0,02	0,10	0,10	0,06	0,15
	Pasibjaurėjimas	0,05	0,01	0,09	0,11	0,06	0,16
	Baimė	0,02	0,01	0,04	0,15	0,09	0,20
	Neutrali	0,01	-0,01	0,02	0,15	0,10	0,20
Fizinis smurtas	Nuostaba	0,09	0,04	0,14	0,16	0,10	0,21
	Pasibjaurėjimas	0,07	0,02	0,13	0,17	0,12	0,23
Emocinis apleistumas	Džiaugsmas	0,01	-0,01	0,03	0,15	0,09	0,20
	Nuostaba	0,06	0,02	0,10	0,10	0,06	0,15
	Pasibjaurėjimas	0,05	0,01	0,09	0,11	0,07	0,16
	Baimė	0,02	0,01	0,04	0,15	0,09	0,20
	Neutrali	0,01	-0,01	0,03	0,15	0,10	0,20
Fizinis apleistumas	Džiaugsmas	0,02	-0,01	0,04	0,25	0,19	0,32
	Nuostaba	0,11	0,05	0,17	0,16	0,09	0,22
	Pasibjaurėjimas	0,11	0,04	0,19	0,16	0,09	0,23
	Baimė	0,02	0,01	0,05	0,25	0,18	0,32
	Neutrali	0,01	-0,01	0,04	0,26	0,19	0,33

Pastaba. β = Nestandartizuoti koeficientai. Paryškinti pilną mediaciją rodantys rodikliai; paryškinti ir pasviruoju šriftu pažymėti dalinę mediaciją rodantys rodikliai. AR – apatinė riba; VR – viršutinė riba.

4. REZULTATŲ APTARIMAS

4.1. Nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo skirtumai tarp vyrų ir moterų

Rezultatai atskleidė, kad šiame tyrime dalyvavę vyrai, jų teigimu, vaikystėje patyrė daugiau fizinio smurto ir fizinio apleistumo, nei šios imties moterys. Tokius rezultatus dažnai pabrėžia ir jau egzistuojanti literatūra (Mlouki et al., 2024), kurioje pastebime, kad nors moterys neretai ir patiria nepalankių vaikystės patirčių daugiau apskritai, anksčiau minėtosios trauminės patirtys visgi dažnesnės vyrų tarpe. Įdomu tai, kad šiame tyrime nebuvo rasta statistiškai reikšmingų skirtumų lyginant vyrų ir moterų bendras nepalankias vaikystės patirtis, emocinį ir seksualinį smurtą bei emocinį apleistumą. Nors šiuos rezultatus ir reikėtų vertinti atsargiai dėl itin mažos tyrime dalyvaujančių vyrų dalies (lyginant su moterų dalyvių skaičiumi), statistiškai reikšmingų skirtumų nebuvimas gali indikuoti, kad vyrai ir moterys tam tikrų nepalankių vaikystės patirčių į tolesnį gyvenimą su savimi „atsineša“ panašiai ir viena žmonių grupė, išskiriant pagal lytį, nenukenčia nuo nepalankių vaikystės patirčių bendrai daugiau, nei kita. Žinoma, egzistuoja ir neseniai atliktų tyrimų, kurie visai neaptinka statistiškai reikšmingų skirtumų lyginant šias asmenų grupes, net ir tiriant daug didesnę žmonių imtį, vyrų skaičiumi smarkiai lenkiančia čia į analizę įtrauktą grupę (Prachason et al., 2023).

Dviejų lyčių palyginimas šiame tyrime vertinant jų asocialų elgesį (bendrai) bei fizinės agresijos ir taisyklių nesilaikymo ypatumus taip pat nestebina, kai remiamės kitų pasaulio autorių įžvalgomis ir tyrimų rezultatais, kadangi vyrai, įprastai, kaip ir šiame tyrime, lenkia moteris. Įvade jau aptarėme, kad tokie skirtumai dažniausiai aiškinami biologiniais ir socialiniais veiksniais, kurie lemia didesnę vyrų polinkį į grėsmės atpažinimą ir greitesnę pasiruošimą gintis. Visgi žmogų veikiant tokiems veiksniams kaip vaikystės traumos, gali atsirasti tam tikrų kognityvinių iškraipymų, kuomet grėsmė suvokiama net tuomet, kai jos nėra. Perdėtas grėsmės įžvelgimas ir nuolatinis pasiruošimas gintis gali virsti visuomenės normų neatitinkančiu elgesiu, kurį vyrai išreiškia fiziniais veiksmais (Sharma, 2021). Nors vyrai ir pasižymi didesniu asocialiu elgesiu ir fizinėmis jo formomis, šiame tyrime statistiškai reikšmingų skirtumų tarp lyčių, vertinant socialinę agresiją, rasta nebuvo visai, o tai leidžia suprasti, jog vyrai ir moterys greičiausiai nesiskiria šio užslėpto asocialaus elgesio ypatumų kontekste.

Kaip ir galėjome tikėtis, tyrimo dalyvės, geriau nei vyrai, atpažino veido ekspresijomis vaizduojamas emocijas, o tiksliau (statistiškai reikšmingai) – teisingai įvardijo liūdesio, džiaugsmo, nuostabos, pasibjaurėjimo bei neutralius veidus. Tokie rezultatai prisideda prie gausos publikuotų studijų, kurie aiškina, jog moterys išties dažnai lenkia vyrus emocijų atpažinime bendrai, o tai taip pat aiškinama jų prigimtiniais skiriančiais bruožais, pasižyminčiais polinkiu rūpintis šeima ir auginti

atžalas (Tremblay & Cote, 2019). Žinoma, atsižvelgiant į sparčiai kintantį pasaulį ir silpnėjančius tradicinius lyčių vaidmenis, galėtumėme kiek nustepti, kad tokie skirtumai vis dar egzistuoja. Visgi matome, kad evoliucinės teorijos, aiškinančios žmogaus prigimtį, savo aktualumo nepraranda. Svarbu paminėti, kad nebuvo rasta jokių statistiškai reikšmingų skirtumų lyginant vyrų ir moterų pykčio ir baimės emocijų atpažinimą, nors literatūra ir leidžia nuspėti, kad vyrai geriau atpažįsta pyktį, o moterys – baimę (Rafiee & Schacht, 2023). Tačiau prieš tvirtai teigiant, kad šie skirtumai visai neegzistuoja, derėtų prisiminti nedidelę šio tyrimo imtį, o dar svarbiau – itin mažą respondentų vyrų grupę. Negalime atmesti ir šio tyrimo ribotumo, kad emocijų atpažinimo vertinimui buvo pasitelktos tik veido ekspresijų nuotraukos, kurios nebūtinai iki galo atskleidžia kaip žmonės atpažįsta emocijas.

4.2. Sąsajos tarp nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo

Naudingoms ir svarbioms išvargoms pagrindą mums suteikia šio tyrimo duomenys, gauti analizuojant nepalankių vaikystės patirčių sąsajas su asocialiu elgesiu. Rezultatai rodo stambiai reikšmingus ryšius tarp bendrų nepalankių vaikystės patirčių balų bei skirtingų jo tipų – emocinio smurto, fizinio smurto, seksualinio smurto, emocinio apleistumo bei fizinio apleistumo ir visų asocialaus elgesio tipų – fizinės agresijos, socialinės agresijos bei taisyklių nesilaikymo. Tokios sąsajos taip pat tvirtinina gausybę detaliai aprašytų studijų apie vaikystėje patirtų traumų neigiamą poveikį žmogaus gerovei ir atsirandantiems sunkumams prisitaikant visuomenėje, kuris neretai pasireiškia asocialiu elgesiu (Widom, 1989; Dvir et al., 2014; Teicher & Samson, 2016; Bonner et al., 2020). Nepalankios vaikystės patirtys sutrikdo asmens emocinę ir psichologinę raidą itin svarbių vystymosi etapų metu, o tai savo ruožtu lemia prastesnę emocijų reguliaciją ir didesnę polinkį į impulsyvų elgesį. Šie sutrikdymai dažnai yra siejami su neadaptivių įveikos strategijų naudojimu, kuris gali pasireikšti agresija ir taisyklių nesilaikymu, bandant „susitvarkyti“ su patiriamu emociniu distresu (Bonner et al., 2020). Taip pat trauminės patirtys vaikystėje gali neigiamai paveikti žmogaus prierašumo ir socialinio mokymosi procesus, kurie savo ruožtu apsunkina sveikų tarpasmeninių santykių kūrimą ir bendrai socialinių ryšių navigavimą, taip suteikiant pagrindą elgtis asocialiai (Coelho et al., 2020). Įdomu tai, kad nors seksualinės prievartos patyrimas šiame tyrime statistiškai reikšmingai koreliuoja su visais asocialaus elgesio tipais, statistiškai reikšmingas ryšys nebuvo rastas tik tarp šios trauminės patirties ir bendro asocialaus elgesio balo. Tokie rezultatai leidžia suprasti, kad seksualinės prievartos patyrimas gali turėti kiek labiau komplikuoatą poveikį žmogaus elgesiui, kurio iki galo nepaaiškina bendras asocialaus elgesio matmuo (Nicol et al., 2022). Visgi akivaizdu, kad nepalankios vaikystės patirtys akivaizdžiai didina asocialaus elgesio tikimybę.

Analizuojant ryšį tarp nepalankių vaikystės patirčių ir veido emocijų atpažinimo pastebėta, kad bendri veidų emocijų atpažinimo rezultatai bei džiaugsmo, nuostabos, pasibjaurėjimo, baimės ir neutralių veidų atpažinimas statistiškai reikšmingai neigiamai siejasi su bendrais nepalankių vaikystės patirčių, emocinio smurto, emocinio apleistumo ir fizinio apleistumo patyrimais. Tokie rezultatai rodo, kad didesnis vaikystės traumų išgyvenimas yra susijęs su prastesniu gebėjimu atpažinti aukščiau išvardintas emocijas veido išraiškose. Reikšmingos neigiamos sąsajos tarp emocinio smurto, emocinio bei fizinio apleistumo ir veido emocijų atpažinimo gali būti aiškinamas šių trauminių patirčių žalingu poveikiu asmens emocinei raidai, kuomet sutrinka jau anksčiau minėta žmogaus emocijų reguliacija ir socialinių-kognityvinių procesų vystymasis, o to pasekoje iškyla sunkumai interpretuojant kitų emocines užuominas (Tognin et al., 2020). Svarbu paminėti, kad fizinis ir emocinis apleistumas vaikystėje, kuris pasižymi elementarios priežiūros stoka, dažnai lemia prastesnį socialinių ir emocinių įgūdžių išvystymą, būtiną tiksliai emocijų atpažinimui (Caouette et al., 2023). Tiesa, fizinio ir seksualinio smurto patyrimai vaikystėje parodė statistiškai reikšmingas neigiamas sąsajas tik su nuostabos ir pasibjaurėjimo veido ekspresijų atpažinimu, o tai leidžia svarstyti, kad šios specifinės smurto rūšys gali turėti kiek sudėtingiau paaiškinamą poveikį emocijų atpažinimo gebėjimams. Pavyzdžiui, tiek fizinio, tiek seksualinio smurto patyrimas gali padidinti arba atvirkščiai – sumažinti – jautrumą tam tikroms emocinėms veido užuominoms, kurios, galbūt, yra susijusios su konkrečiais trauminiiais išgyvenimais. Tai, kad nebuvo rasta jokių reikšmingų ryšių tarp nepalankių vaikystės patirčių ir liūdesio atpažinimo, gali indikuoti, kad įvairios vaikystės trauminės patirtys visai nepaveikia gebėjimo atpažinti šią emociją iš veido. Taip pat galime spekuliuoti, kad liūdesys yra universaliai lengviau atpažįstamas bendrai ir nepalankios vaikystės patirtys gebėjimo atpažinti šią emociją smarkiai nesutrikdo.

Veido emocijų atpažinimo ir asocialaus elgesio sąsajų analizės metu buvo rasta, kad bendrieji veido emocijų, taip pat džiaugsmo, nuostabos, pasibjaurėjimo ir baimės emocijų atpažinimo gebėjimai statistiškai reikšmingai neigiamai siejasi su bendrais asocialaus elgesio balais, fizine agresija ir taisyklių nesilaikymu. Šie rezultatai rodo, kad asmenys, kurie turi prastesnius gebėjimus atpažinti šias emocijas iš veido išraiškų, yra linkę į didesnę asocialų elgesį tiek bendrai, tiek kalbant apie anksčiau minimas dvi jo rūšis. Reikšmingas neigiamas ryšys tarp veido emocijų atpažinimo ir fizinės agresijos bei taisyklių nesilaikymo gali būti aiškinamas sunkumais apdorojant emocinę informaciją ir neadekvačiai reaguojant įvairių socialinių situacijų metu, kuomet elgesys perauga į agresyvų ar nepaisantį nustatytų taisyklių (Tognin et al., 2020). Konkrečiai, sunkumai atpažįstant džiaugsmą, nuostabą, pasibjaurėjimą ir baimę gali trukdyti tinkamai reaguoti į socialinius signalus ir taip prisidėti prie asocialaus elgesio tendencijų. O štai socialinė agresija šiame tyrime parodė statistiškai reikšmingą neigiamą ryšį tik su bendrais veido emocijų atpažinimo balais ir nuostabos teisingu įvardijimu. Tai signalizuoja, kad nors socialinės agresijos pasireiškimui emocijų atpažinimo

sunkumai ir gali daryti ne tokią stiprią įtaką kaip fizine agresija ar taisyklių nesilaikymu pasižyminčio elgesio atsiradimui, gebėjimas atpažinti nuostabą čia užima unikalų vaidmenį. T.y. Nuostabos emocijos atpažinimas kito veide gali būti itin svarbus įvairiose bendravimo su kitais situacijose, kai netikėti socialiniai ženklai turi būti greitai ir tiksliai interpretuojami, kad būtų įmanoma sureaguoti adekvačiai ar prosocialiai (Caouette et al., 2023). Taip pat statistinės analizės metu buvo nustatyta, kad neutralaus veido atpažinimas neigiamai siejamas tik su polinkiu į taisyklių nesilaikymą, o tai leidžia suprasti, kad sunkumai interpretuojant neutralias veido išraiškas gali būti reikšmingi asmens elgesiui, kuris siejamas su nepaklusnumu bendrai priimtoms reguliacijoms ir sutarimams. Taip gali nutikti todėl, nes neutralūs veidai gali pasirodyti dviprasmiški ir reikalauti išskirtinių gebėjimų teisingai interpretuoti netokius ryškius emocinius ženklus, o šie įgūdžiai dažnai būna prasčiau išlavinti žmonių, linkusių į taisyklių pažeidinėjimą, tarpe (Bonner et al., 2020). Be to, tik su taisyklių nesilaikymu reikšmingą neigiamą ryšį parodė ir gebėjimo atpažinti liūdesį rezultatai. Čia svarbu pabrėžti, kad prastesni liūdesio atpažinimo gebėjimai kituose asmenyse yra siejami su mažesniu empatiškumu, kuris itin svarbus slopinant elgesį, galintį sukelti kančią mus supantiems žmonėms (šiuo atveju – įvairias taisyklių nesilaikymo apraiškas) (Grady et al., 2019). Visgi daug neabejodami galime teigti, kad emocijų atpažinimo ypatumai gali daryti reikšmingą įtaką žmonių asocialiam elgesiui bei skirtingoms jo rūšims.

4.3. Emocijų atpažinimo reikšmė nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio ryšiu

Šiame tyrime buvo siekiama ištirti ir veido emocijų atpažinimo reikšmę aiškinant ryšį tarp nepalankių vaikystės patirčių ir bendro asocialaus elgesio. Rezultatai parodė, kad bendri veido emocijų atpažinimo rezultatai iš dalies medijuoja ryšį tiek tarp bendrų asocialaus elgesio balų ir bendro nepalankių vaikystės patirčių patyrimo, tiek tarp asocialaus elgesio ir, atskirai, emocinio smurto, emocinio apleistumo bei fizinio apleistumo. Toks jau minėto mediatoriaus vaidmuo leidžia mums suprasti, kad sunkumai atpažįstant veido emocijas bendrai, gali iš dalies paaiškinti kelią nuo ankstyvųjų traumų iki polinkio į asocialų elgesį jauno suaugusiojo amžiuje.

Veido emocijų atpažinimas, apimantis tesingą kitų emocinių išraiškų interpretavimą, yra labai svarbus sėkmingai socialinei sąveikai. Šių gebėjimų trūkumas gali paskatinti įvairius nesusipratimus bendraujant ir atitinkamai atreaguojant, o tai savo ruožtu gali pasireikšti įvairiu asocialiu elgesiu. Tokios išvados sutampa su kitų autorių atliktų tyrimų rezultatais, siūlančiais, kad socialinių-kognityvinių gebėjimų sutrikdymai yra siejami ne tik su polinkiu į asocialų elgesį, tačiau net ir su įvairiomis psichopatologijomis, kaip asocialaus tipo asmenybės sutrikimas (Martin-Gagnon et al., 2023). Emocinio smurto ir apleistumo patyrimas vaikystėje, kuriems būdingas palaikymu paremtos

priežiūros gavimo trūkumas, itin reikšmingas asmens socialiniam-kognityviniam vystymuisi. Sunkumai šioje srityje trukdo žmogui, siekiant teisingai interpretuoti emocinius signalus, todėl padidėja asocialaus elgesio rizika (Hayashi, 2022). O štai emocinis smurtas, kaip jau žinome, gali padidinti jautrumą neigiamoms emocijoms ir polinkį klaidingai interpretuoti neutralias išraiškas kaip priešiškas, taip sukuriant pagrindą asocialiam elgesiui. Fizinio apleistumo patyrimas, veikiant skirtingiems mechanizmams, taip gali lemti prastesnę emocijų atpažinimą. Tokios patirtys neretai yra siejamos su būtinos stimuliacijos ir socialinių interakcijų trūkumu, itin svarbiu vaiko vystymosi laikotarpiu, kurio metu mokomasi atpažinti kitų emocijas ir elgtis prosocialiai (Corley et al., 2023).

Svarbu paminėti, kad veido emocijų atpažinimo, kaip tarpininko efektas buvo tik dalinis, o ne pilnas. Tai rodo, kad nors veido išraiškų teisingas interpretavimas ir vaidina svarbų vaidmenį, kiti veiksniai taip pat gali prisidėti prie sąsajų tarp nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio jauno suaugusiojo amžiuje susiformavimo. Vienas iš galimų paaiškinimų gali būti toks, kad šio ryšio tarpininkai gali būti ir įvairūs kiti kognityviniai procesai. Be to, negalime atmesti ir aplinkos bei genetinių veiksnių svarbos, kuri leidžia nuspėti sudėtingesnę kintamųjų, turinčių įtakos asocialaus elgesio raiškai, sąveiką.

Mediacinė analizė šiame tyrime buvo atlikta ir tarpinius kintamuosius renkantis kaip atskirų emocijų atpažinimą. Šie rezultatai taip pat atskleidė, kad tam tikrų emocijų atpažinimas irgi tik iš dalies paaiškina ryšį tarp nepalankių vaikystės patirčių ir bendro asocialaus elgesio. Visgi įdomu tai, kad statistiškai reikšmingi ryšiai buvo rasti tik tada, kai medijuojantys veiksniai buvo nuostabos, pasibjaurėjimo ir baimės emocijų atpažinimas veide. Šių emocijų teisingas įvardijimas šiame tyrime paaiškina ryšius tarp bendrų nepalankių vaikystės patirčių balų, emocinio smurto, emocinio bei fizinio apleistumo ir bendrų asocialaus elgesio įverčių (atskirai). Sąsajas tarp fizinio smurto patyrimo ir asocialaus elgesio čia paaiškina tik nuostabos ir pasibjaurėjimo atpažinimo gebėjimai. Visgi aiškiai matome, kad anksčiau minėtų trijų emocijų atpažinimas iš esmės gali būti prastesnis asmenims, kurie patyrė visas nepalankias vaikystės patirtis, išskyrus seksualinį smurtą, o šie sunkumai lydi į didesnę bendrą asocialų elgesį. Šioje situacijoje galime svarstyti, ar traumines patirtis vaikystėje išgyvenę ir asocialiu elgesiu vėliau pasižymintys asmenys nuostabą, pasibjaurėjimą ir baimę įvardija neteisingai, nes interpretuoja šias emocijas kaip labiau priešiškas, t.y. šiuos veidus suvokia kaip pykčio išraiškas, kaip siūlo mums anksčiau publikuota literatūra (Loveday et al., 2022). Vis dėlto matome, kad, kaip jau aptarėme anksčiau, šių sąsajų paaiškinimas gali būti daug labiau komplikuoatas ir apimti daugiau skirtingų konstrukty, nes gauti mediaciniai ryšiai buvo tik daliniai. Remiantis šio tyrimo rezultatais – nė vienos emocijos atpažinimas pilnai nepaaiškina nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio jauno suaugusiojo amžiaus tarpsnyje ryšio.

4.4. Tyrimo ribotumai ir rekomendacijos ateities tyrimams

Prieš pereinant prie išvadų, kurias mums siūlo šio tyrimo rezultatai, labai svarbu atsižvelgti į tam tikrus ribotumus. Vienas iš ribotumų yra tai, kad šio tyrimo imtis buvo nedidelė, o dar svarbiau tai, kad šiame tyrime dalyvavo itin mažai vyrų, lyginant su moterimis. Gali būti, kad atliekant tokį pat tyrimą, kuriame dalyvautų daugiau respondentų, o vyrų ir moterų dalys būtų panašios, rezultatai kiek skirtųsi. Svarbu atsižvelgti ir į tai, kad pagal demografinius duomenis, imtis nebuvo labai įvairi, pavyzdžiui, didžioji dalis respondentų buvo universitete studijuojantys asmenys arba jau įgiję aukštąjį išsilavinimą. Vertinant asmenų asocialų elgesį būtų naudinga „pasiekti“ mūsų visuomenės dalį, kurie palaiko kiek kitokį, mažiau prosocialų, gyvenimo būdą. Galime teigti, kad šiame tyrime savanoriškai sutikę dalyvauti asmenys, pakankamai sėkmingai prisitaiko visuomenėje ir geba laikytis jos nustatytų normų. Literatūra rodo, kad asocialiu elgesiu pasižymintys asmenys įprastai turi žemesnį išsilavinimą (Brindle et al., 2019), o didesnis tokių žmonių įtraukimas į tyrimus, galėtų padėti su asocialiu elgesiu susijusius veiksnius iširti giliau. Naudinga būtų į tokius tyrimus įtraukti ir teistus asmenis, kurie atlieka arba atliko laisvės atėmimo bausmę už įvykdytus nusikaltimus, bei palyginti jų nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo ypatumus su neteistais asmenimis, kurie asocialiu elgesiu greičiausiai pasižymi mažiau.

Taip pat svarbu prisiminti, kad šiame tyrime emocijų atpažinimas buvo vertinamas pasitelkiant tik veidų nuotraukas. Žmonės kitų emocijas atpažįsta ne tik veidų pagalba, o realiame gyvenime mato ne fiksuotą veido išraišką, kaip nuotraukoje. Tokius tyrimus būtų verta pakartoti naudojantis vaizdo įrašų medžiaga, kuri daugiau atitinka realybėje pasitaikančias situacijas, kad emocijų atpažinimo gebėjimai būtų įvertinti tiksliau. Taip pat kiek sunkiau tiksliai nustatyti žmonių gebėjimus, kai tyrimo metu neribojama ir nefiksuojama veido emocijų atpažinimo trukmė. Reikšmingas rodiklis gali būti tai, kaip greitai žmogus atpažįsta vieną ar kitą emociją, net jeigu tai padaro ir teisingai. Vertinga būtų ir patikrinti, kokios klaidos dažniausiai yra padaromos įvardijant skirtingas emocijas. Ši papildoma informacija galėtų padėti geriau paaiškinti mechanizmus, kai nepalankios vaikystės patirtys lemia prastesnį emocijų atpažinimą, o tokie sunkumai – didesnį asocialų elgesį. Šio tyrimo metu buvo nustatyta, kad emocijų atpažinimas tik iš dalies medijuoja sąsajas tarp nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio jauno suaugusiojo amžiuje. Siekiant patikrinti, ar tikrai neegzistuoja statistiškai reikšminga pilna mediacija, šią analizę vertėtų pakartoti ir patikslinant priklausomą kintamąjį, t.y. įtraukti ne tik bendrus asocialaus elgesio įverčius, tačiau ir atskirų jo tipų – socialinės agresijos, fizinės agresijos ir taisyklių nesilaikymo.

Vykdam ateities tyrimus taip pat būtų naudinga pasitelkti platesnį nepalankių vaikystės patirčių klausimą, kuris vertina daugiau trauminių patirčių vaikystėje, nei tik fizinį, emocinį bei seksualinį smurtą ir fizinį bei emocinį apleistumą. Pravartu būtų įtraukti ir tokius patyrimus, kurie nebuvo

tiesiogiai nukreipti į vaiką, kaip, pavyzdžiui, kitų šeimos narių tarpasmeninių santykių dinamika, kuri galėjo sukelti trauminį patyrimą vaikui. Tikslesnius rezultatus apie seksualinio smurto patyrimą gali suteikti detalesnis seksualinio smurto patyrimo įvertinimas, kuris apimtų daug daugiau, nei tik klausimus apie seksualinio pobūdžio prisilietimus ir lytinę sueitį. Į šių patirčių vertinimą turėtų būti įtraukti ir tokie klausimai, kaip, pavyzdžiui, ar vaikystėje žmogui buvo rodomas bet koks pornografinis turinys, ir kt.

Visgi šis tyrimas pabrėžia emocijų atpažinimo svarbą, kalbant apie asocialų elgesį tarp asmenų, kurie išgyveno nepalankias vaikystės patirtis. Galime tvirtai teigti, kad siekiant mažinti asocialaus elgesio pasireiškimą, vertėtų sustiprinti emocinį ugdymą, o ypač mokyti teisingai interpretuoti emocijas atspindinčius kitų žmonių veidus. Į emocijų supratimą orientuotas švietimas galėtų būti pradedamas jau mokykloje, įtraukiant visus vaikus, kadangi niekada tiksliai nežinome, su kokiomis patirtimis jie susiduria savo kasdieniame gyvenime.

IŠVADOS

1. Šiame tyrime buvo rasti statistiškai reikšmingi skirtumai vertinant vyrų ir moterų nepalankias vaikystės patirtis, asocialų elgesį ir emocijų atpažinimo ypatumus:

- a) Vyrų šiame tyrime pasižymėjo didesniu bendru asocialiu elgesiu, fizine agresija ir taisyklių nesilaikymu, nei moterys;
- b) Taip pat vyrai, daugiau nei moterys, vaikystėje patyrė fizinį smurtą bei fizinį apleistumą;
- c) Moterys, geriau nei vyrai, atpažino tiek emocijas bendrai, tiek džiaugsmo, liūdesio, nuostabos, pasibjaurėjimo emocijas bei neutralias veido išraiškas.

2. Tyrimo metu buvo rastos statistiškai reikšmingo sąsajos tarp nepalankių vaikystės patirčių, asocialaus elgesio ir emocijų atpažinimo:

- a) Bendrai nepalankios vaikystės patirtys teigiamai siejasi su bendru asocialiu elgesiu ir visais jo tipais – fizine agresija, socialine agresija ir taisyklių nesilaikymu;
- b) Su asocialiu elgesiu ir skirtingais jo tipais šiame tyrime teigiamai siejasi tiek emocinis ir fizinis smurtas, tiek emocinis ir fizinis apleistumas, o seksualinio smurto patyrimas parodė teigiamą ryšį su fizine agresija, socialine agresija ir taisyklių nesilaikymu;
- c) Bendrai nepalankios vaikystės patirtys bei jų tipai – emocinis smurtas, emocinis apleistumas bei fizinis apleistumas neigiamai siejasi su bendru emocijų ir atskirai – džiaugsmo, nuostabos, pasibjaurėjimo ir neutralios veido išraiškos bei baimės atpažinimu, o fizinio ir seksualinio smurto patyrimas parodė neigiamą ryšį su nuostabos ir pasibjaurėjimo emocijų atpažinimu.
- d) Bendras asocialus elgesys parodė neigiamas sąsajas su bendru emocijų bei džiaugsmo, nuostabos, pasibjaurėjimo bei baimės atpažinimu;
- e) Neigiamas ryšys buvo rastas ir tarp fizinės agresijos bei bendro emocijų, nuostabos, pasibjaurėjimo, baimės ir džiaugsmo atpažinimo, socialinė agresija šiame tyrime neigiamai siejama tik su bendru emocijų ir nuostabos atpažinimu, o taisyklių nesilaikymas – tiek su bendru emocijų, tiek su džiaugsmo, nuostabos, pasibjaurėjimo, liūdesio, baimės ir neutralios veido išraiškų teisingu įvardijimu.

3. Tyrimo rezultatai parodė, kad veido emocijų atpažinimas gali būti iš reikšmingas dalinis tarpinis kintamasis tarp nepalankių vaikystės patirčių ir asocialaus elgesio jauno suaugusiojo amžiuje:

- a) Nepalankios vaikystės patirtys (bendrai) bei emocinio smurto, emocinio apleistumo ir fizinio apleistumo patyrimai sutrikdo veido emocijų atpažinimą, o tai savo ruožtu didina bendrą asocialų elgesį;
- b) Nuostabos, pasibjaurėjimo ir baimės atpažinimas iš dalies paaiškina ryšį tarp bendro nepalankių vaikystės patirčių patyrimo ir bendro asocialaus elgesio:

c) Nuostabos, pasibjaurėjimo ir baimės emocijų atpažinimas iš dalies paaiškina ryšį tarp emocinio smurto patyrimo ir asocialaus elgesio, emocinio apleistumo patyrimo ir asocialaus elgesio bei fizinio apleistumo patyrimo ir asocialaus elgesio, o nuostabos ir pasibjaurėjimo emocijų atpažinimas taip pat iš dalies paaiškina fizinio smurto ir asocialaus elgesio ryšį.

LITERATŪRA

- Adolphs R. (2002). Recognizing emotion from facial expressions: psychological and neurological mechanisms. *Behavioral and cognitive neuroscience reviews*, 1(1), 21–62. <https://doi.org/10.1177/1534582302001001003>
- Armstrong, G., Kelley, S. (2008). Early Trauma and Subsequent Antisocial Behavior in Adults. *Brief Treatment and Crisis Intervention*. 8. DOI: [10.1093/brief-treatment/mhn016](https://doi.org/10.1093/brief-treatment/mhn016)
- Arnett, J. J. (2015). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties* (2nd ed.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199795574.013.9>
- Barkauskienė, R. Suvoktas smurto patyrimas, emocijų reguliacija ir somatiniai sunkumai ankstyvojoje paauglystėje. *Sveikatos mokslai*, 2017; 27(3):11-17. <http://doi.org/10.5200/sm-hs.2017.032>
- Barkauskienė, R., Gervinskaitė-Paulaitienė, L., Čekuolienė, D., Adler, A. (2018). *Minimalios priežiūros priemonės gaunantys paaugliai: mentalizacija, psichosocialinis funkcionavimas ir trauminė patirtis: mokslo studija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018.
- Barrett, L. F., Adolphs, R., Marsella, S., Martinez, A. M., & Pollak, S. D. (2019). Emotional expressions reconsidered: Challenges to inferring emotion from human facial movements. *Psychological Science in the Public Interest*, 20(1), 1–68.
- Bhutta, Z. A., Bhavnani, S., Betancourt, T. S., Tomlinson, M., & Patel, V. (2023). Adverse childhood experiences and lifelong health. *Nature medicine*, 29(7), 1639–1648. <https://doi.org/10.1038/s41591-023-02426-0>
- Boullier, M., & Blair, M. (2018). Adverse childhood experiences. *Paediatrics and Child Health*, 28(3), 132-137. <https://doi.org/10.1016/j.paed.2017.12.008>
- Brindle, K. A., Bowles, T. V., & Freeman, E. (2019). Gender, education and engagement in antisocial and risk-taking behaviours and emotional dysregulation. *Issues in Educational Research*, 29, 633-648. Nuoroda internetu: <https://www.iier.org.au/iier29/brindle.pdf>
- Burt, S. A. (2009). Rethinking environmental contributions to child and adolescent psychopathology: A meta-analysis of shared environmental influences. *Psychological Bulletin*, 135(4), 608–637. <https://doi.org/10.1037/a0015702>
- Burt, S. A., & Donnellan, M. B. (2009). Development and validation of the Subtypes of Antisocial Behavior Questionnaire. *Aggressive behavior*, 35(5), 376–398. <https://doi.org/10.1002/ab.20314>
- Burt, S. A., & Donnellan, M. B. (2010). Evidence that the Subtypes of Antisocial Behavior Questionnaire (STAB) predicts momentary reports of acting-out behaviors. *Personality and Individual Differences*, 48(8), 917–920. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.02.021>

- Castro, Y., Carbonell, J. L., & Anestis, J. C. (2012). The influence of gender role on the prediction of antisocial behaviour and somatization. *International Journal of Social Psychiatry*, 58(4), 409–416. <https://doi.org/10.1177/0020764011406807>
- Ciccarelli, N., Anzuino, I., Pepe, F., Magni, E., Traficante, D., & Silveri, M. C. (2022). The facial emotion recognition deficit in Parkinson's disease: Implications of a visual scanning strategy. *Neuropsychology*, 36(4), 279–287. <https://doi.org/10.1037/neu0000802>
- Coelho, I. C., Neves, A. C., & Caridade, S. (2020). Risk factors for antisocial behavior in children: comparison between boys and girls. *Estudos de Psicologia (Campinas)*, 37(3). DOI:[10.1590/1982-0275202037e190027](https://doi.org/10.1590/1982-0275202037e190027)
- Corley, E., Gleeson, C., Godfrey, E., Cowman, M., Patlola, S., Cannon, D., McKernan, D., Kelly, J., Hallahan, B., McDonald, C., Morris, D. W., Burke, T., & Donohoe, G. (2023). Corpus callosum microstructural organization mediates the effects of physical neglect on social cognition in schizophrenia. *Progress in Neuro-psychopharmacology & Biological Psychiatry*. 12(9). DOI:10.3390/brainsci12091208
- Costantini, G., Parada-Cabaleiro, E., Casali, D., & Cesarini, V. (2022). The Emotion Probe: On the Universality of Cross-Linguistic and Cross-Gender Speech Emotion Recognition via Machine Learning. *Sensors (Basel, Switzerland)*, 22(7), 2461. <https://doi.org/10.3390/s22072461>
- Crick, N. R., & Zahn-Waxler, C. (2003). The development of psychopathology in females and males: current progress and future challenges. *Development and psychopathology*, 15(3), 719–742.
- Deng, J., Guo, J., Xue, N., & Zafeiriou, S. (2019). ArcFace: Additive angular margin loss for deep face recognition. In *Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition* (pp. 4690–4699). DOI:10.1109/CVPR.2019.00482
- Dvir, Y., Ford, J. D., Hill, M., & Frazier, J. A. (2014). Childhood maltreatment, emotional dysregulation, and psychiatric comorbidities. *Harvard review of psychiatry*, 22(3), 149–161. <https://doi.org/10.1097/HRP.0000000000000014>
- Eisenberg, N. (2000). Emotion, regulation, and moral development. *Annual Review of Psychology*, 51, 665-697. DOI: [10.1146/annurev.psych.51.1.665](https://doi.org/10.1146/annurev.psych.51.1.665)
- Ekman, P. (1992). An argument for basic emotions. *Cognition and Emotion*, 6(3-4), 169–200. <https://doi.org/10.1080/02699939208411068>
- Ekman, P., & Friesen, W. V. (1976). *Pictures of Facial Affect*. Consulting Psychologists Press.
- Ekman, P., & Friesen, W. V. (1978). *Facial Action Coding System (FACS)* [Database record]. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t27734-000>
- Elfenbein, H. A., & Ambady, N. (2002). On the universality and cultural specificity of emotion recognition: a meta-analysis. *Psychological bulletin*, 128(2), 203–235. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.2.203>

- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Koss, M. P., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults. The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American journal of preventive medicine*, 14(4), 245–258. [https://doi.org/10.1016/s0749-3797\(98\)00017-8](https://doi.org/10.1016/s0749-3797(98)00017-8)
- Finlay, S., Roth, C., Zimsen, T., Bridson, T. L., Sarnyai, Z., & McDermott, B. (2022). Adverse childhood experiences and allostatic load: A systematic review. *Neuroscience and biobehavioral reviews*, 136, 104605. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2022.104605>
- Friedman, N. P., Rhee, S. H., Ross, J. M., Corley, R. P., & Hewitt, J. K. (2021). Genetic and environmental relations of executive functions to antisocial personality disorder symptoms and psychopathy. *International journal of psychophysiology : official journal of the International Organization of Psychophysiology*, 163, 67–78. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2018.12.007>
- Gervinskaitė-Paulaitienė, L., Baškytė, A. M., Čėnaitė, N., Matutytė, L., Šiaučiūnaitė, M., Gillespie, S. M., Brzozowski, A., & Mitchell, I. J. (2018). Self-regulation and aggressive antisocial behaviour: Insights from amygdala-prefrontal and heart-brain interactions. *Psychology, Crime & Law*, 24(3), 243–257. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2017.1414816>
- Goeleven, E., De Raedt, R., Leyman, L., & Verschuere, B. (2008). The Karolinska Directed Emotional Faces: A validation study. *Cognition and Emotion*, 22(6), 1094–1118. <https://doi.org/10.1080/02699930701626582>
- Gomis-Pomares, A., & Villanueva, L. (2020). The effect of adverse childhood experiences on deviant and altruistic behavior during emerging adulthood. *Psicothema*, 32(1), 33–39. <https://doi.org/10.7334/psicothema2019.142>
- Gorman-Smith, D., & Loeber, R. (2005). Are Developmental Pathways in Disruptive Behaviors the Same for Girls and Boys? *Journal of Child and Family Studies*, 14(1), 15–27. <https://doi.org/10.1007/s10826-005-1109-9>
- Gupta, S., Kumar, P., & Tekchandani, R. K. (2023). Facial emotion recognition based real-time learner engagement detection system in online learning context using deep learning models. *Multimedia tools and applications*, 82(8), 11365–11394. <https://doi.org/10.1007/s11042-022-13558-9>
- Gur, R. C., Sara, R., Hagendoorn, M., Marom, O., Huggert, P., Macy, L., Turner, T., Bajcsy, R., Posner, A., & Gur, R. E. (2002). A method for obtaining 3-dimensional facial expressions and its standardization for use in neurocognitive studies. *Journal of neuroscience methods*, 115(2), 137–143. [https://doi.org/10.1016/s0165-0270\(02\)00006-7](https://doi.org/10.1016/s0165-0270(02)00006-7)

- Hayashi M. (2022). Child psychological/emotional abuse and neglect: A definitional conceptual framework. *Journal of child & adolescent trauma*, 15(4), 999–1010. <https://doi.org/10.1007/s40653-022-00448-3>
- Jones, M. S., Pierce, H., & Hoffmann, J. P. (2023). Gender Differences in Adverse Childhood Experiences, Self-Control, and Delinquency. *Crime & Delinquency*, 69(6-7), 1256-1281. <https://doi.org/10.1177/00111287221134494>
- Jun, H. J., Sacco, P., Bright, C., & Cunningham-Williams, R. M. (2019). Gender Differences in the Relationship Between Depression, Antisocial Behavior, Alcohol Use, and Gambling during Emerging Adulthood. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17(6), 1328-1339. DOI:[10.1007/s11469-018-0048-9](https://doi.org/10.1007/s11469-018-0048-9)
- Kapitanović, A., Tokić, A. & Šimić, N. (2022). Differences in the recognition of sadness, anger, and fear in facial expressions: the role of the observer and model gender. *Archives of Industrial Hygiene and Toxicology*, 73(4) 308-313. <https://doi.org/10.2478/aiht-2022-73-3662>
- Kyranides, M. N., Petridou, M., Gokani, H. A., Hill, S., & Fanti, K. A. (2022). Reading and reacting to faces, the effect of facial mimicry in improving facial emotion recognition in individuals with antisocial behavior and psychopathic traits. *Current psychology*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-02749-0>
- Leban, L., & Gibson, C. L. (2020). The role of gender in the relationship between adverse childhood experiences and delinquency and substance use in adolescence. *Journal of Criminal Justice*, 66, Article 101637. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2019.101637>
- Li, Z., Liu, L., Zhu, Y., & Lu, B. L. (2022). Exploring Sex Differences in Key Frequency Bands and Channel Connections for EEG-based Emotion Recognition. *Annual International Conference of the IEEE Engineering in Medicine and Biology Society. IEEE Engineering in Medicine and Biology Society. Annual International Conference*, 2022, 4793–4796. <https://doi.org/10.1109/EMBC48229.2022.9870895>
- Lin, L., Cao, B., Chen, W., Li, J., Zhang, Y., & Guo, V. Y. (2022). Association of Adverse Childhood Experiences and Social Isolation With Later-Life Cognitive Function Among Adults in China. *JAMA network open*, 5(11), e2241714. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2022.41714>
- Lloyd, A., McKay, R. T., & Furl, N. (2022). Individuals with adverse childhood experiences explore less and underweight reward feedback. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 119(4), e2109373119. <https://doi.org/10.1073/pnas.2109373119>
- Loveday, S., Hall, T., Constable, L., Paton, K., Sanci, L., Goldfeld, S., & Hiscock, H. (2022). Screening for Adverse Childhood Experiences in Children: A Systematic Review. *Pediatrics*, 149(2), e2021051884. <https://doi.org/10.1542/peds.2021-051884>

- Lundqvist, D., Flykt, A., & Öhman, A. (1998). The Karolinska Directed Emotional Faces – KDEF [Database of standardized emotional images]. Department of Clinical Neuroscience, Psychology section, Karolinska Institutet. <http://www.emotionlab.se/resources/kdef>
- Marsh, A. A., Blair, K. S., Jones, M. M., Soliman, N., & Blair, R. J. (2009). Dominance and submission: the ventrolateral prefrontal cortex and responses to status cues. *Journal of cognitive neuroscience*, 21(4), 713–724. <https://doi.org/10.1162/jocn.2009.21052>
- Martin-Gagnon, G., Normandin, L., Fonagy, P., & Ensink, K. (2023). Adolescent mentalizing and childhood emotional abuse: implications for depression, anxiety, and borderline personality disorder features. *Frontiers in Psychology*, 14. DOI:10.3389/fpsyg.2023.1237735
- McEachern, A. D., & Snyder, J. (2012). Gender differences in predicting antisocial behaviors: Developmental consequences of physical and relational aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40(4), 501–512. <https://doi.org/10.1007/s10802-011-9589-0>
- Mlouki, I., Majdoub, M., Hariz, E., Silini, A., Mrabet, H. E., Rezg, N., & El Mhamdi, S. (2024). Gender differences in adverse childhood experiences, resilience and internet addiction among Tunisian students: Exploring the mediation effect. *PLOS global public health*, 4(1), e0002556. <https://doi.org/10.1371/journal.pgph.0002556>
- Ogilvie, J. M., Stewart, A., & Shum, D. H. K. (2020). Measuring Engagement in Antisocial Behavior During Late Adolescence and Early Adulthood for Typically Developing Youth. *Child Psychiatry & Human Development*, 52(2), 248–269. https://doi.org/10.1007/s10578_020-01005-5
- Pearlman, L. A., & Saakvitne, K. W. (1995). *Trauma and the therapist: Countertransference and vicarious traumatization in psychotherapy with incest survivors*. W. W. Norton & Company.
- Peng, D., Zheng, W. L., Liu, L., Jiang, W. B., Li, Z., Lu, Y., & Lu, B. L. (2023). Identifying sex differences in EEG-based emotion recognition using graph convolutional network with attention mechanism. *Journal of neural engineering*, 10.1088/1741-2552/ad085a. Advance online publication. <https://doi.org/10.1088/1741-2552/ad085a>
- Pollak, S. D., Cicchetti, D., Hornung, K., & Reed, A. (2000). Recognizing emotion in faces: developmental effects of child abuse and neglect. *Developmental psychology*, 36(5), 679–688. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.36.5.679>
- Rafiee, Y., & Schacht, A. (2023). Sex differences in emotion recognition: Investigating the moderating effects of stimulus features. *Cognition and Emotion*, 37(5), 863–873. <https://doi.org/10.1080/02699931.2023.2222579>
- Raine, A., Choy, O., Achenbach, T., & Liu, J. (2023). High resting heart rate protects against the intergenerational transmission of antisocial behavior: a birth cohort study. *European child &*

- adolescent psychiatry*, 10.1007/s00787-023-02247-z. Advance online publication.
<https://doi.org/10.1007/s00787-023-02247-z>
- Russell, J. A. (1980). A circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(6), 1161–1178. <https://doi.org/10.1037/h0077714>
- Silberg, J. (2021). *The Child Survivor: Healing Developmental Trauma and Dissociation*. DOI:[10.4324/9781351048866](https://doi.org/10.4324/9781351048866)
- Swedo, E. A., D'Angelo, D. V., Fasula, A. M., Clayton, H. B., & Ports, K. A. (2023). Associations of Adverse Childhood Experiences With Pregnancy and Infant Health. *American journal of preventive medicine*, 64(4), 512–524. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2022.10.017>
- Talaat, F. M. (2023). Real-time facial emotion recognition system among children with autism based on deep learning and IoT. *Neural Computing & Applications* 35, 12717–12728. <https://doi.org/10.1007/s00521-023-08372-9>
- Teicher, M. H., & Samson, J. A. (2016). Annual Research Review: Enduring neurobiological effects of childhood abuse and neglect. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 57(3), 241-266.
- Tremblay, R. E., & Côté, S. M. (2019). Sex differences in the development of physical aggression: An intergenerational perspective and implications for preventive interventions. *Infant mental health journal*, 40(1), 129–140. <https://doi.org/10.1002/imhj.21760>
- Umbrasienė, N., Narskauskaitė, L. (2010). Psichosocialiniai veiksniai, lemiantys vaikų rizikingą elgesį. *Visuomenės sveikata*, nr. 3(50): 24–29.
- Widom C. S. (1989). The cycle of violence. *Science (New York, N.Y.)*, 244(4901), 160–166. <https://doi.org/10.1126/science.2704995>
- Xu, H., Zhang, X., Wang, J., Xie, Y., Zhang, Y., Xu, S., Wan, Y., & Tao, F. (2023). Exploring associations of adverse childhood experiences with patterns of 11 health risk behaviors in Chinese adolescents: focus on gender differences. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 17(1), 26. <https://doi.org/10.1186/s13034-023-00575-1>

PRIEDAI

1 priedas

Jaunų suaugusiųjų nepalankių vaikystės patirčių, emocijų atpažinimo ir asocialaus elgesio ypatumai

Sveiki!

Esu Ugnė Sungailaitė, Vilniaus universiteto Teisės psichologijos magistro programos studentė. Šiuo metu atlieku baigiamojo darbo tyrimą, kuriuo siekiu iširti veido emocijų atpažinimo ir asocialaus elgesio sąsajas jaunų suaugusiųjų imtyje.

Jeigu esate 18-30 metų amžiaus, kviečiu užpildyti anketą ir taip prisidėti prie šio tyrimo. Anketa yra anoniminė, o rezultatai bus apibendrinami ir naudojami tik šio tyrimo tikslams. Dalyvavimas tyrime yra savanoriškas ir jį galite nutraukti bet kuriuo metu. Apklausos trukmė - apie 20 minučių.

Pasistenkite į klausimus atsakyti nuoširdžiai.

Ačiū, kad dalyvaujate!

Jeigu turite pastebėjimų arba klausimų, susijusių su šia anketa, galite kreiptis elektroniniu paštu: usungailaite@gmail.com

Svarbu! Sutikus dalyvauti šiame tyrime, Jums bus užduodami klausimai apie traumines vaikystės patirtis. Jeigu šios anketos pildymas Jums sukeltų nemalonių išgyvenimų, informaciją apie pagalbos galimybes rasite šioje svetainėje - <https://pagalbasau.lt/gaukpagalba/>